

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐาน และแนวทางในการศึกษา โดยได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม
  - 1.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 9
  - 1.2 ทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา
  - 1.3 ตัวแบบการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
  - 1.4 ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท
2. แนวคิดสถาบันทางสังคม
3. แนวคิดทางวัฒนธรรม
4. กรอบแนวคิดกลุ่มชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
6. ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน
  - 6.1 ความหมายของธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน
  - 6.2 แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชน
  - 6.3 ประเภทและรูปแบบของเครือข่ายองค์กรธุรกิจชุมชน
7. ภูมิปัญญาการผลิตอาหารหมักกึ่งจ่อม อำเภอประโคนชัย
  - 7.1 การผลิตอาหารหมักกึ่งจ่อม อำเภอประโคนชัย
  - 7.2 ปัญหาของผลิตภัณฑ์กึ่งจ่อม
  - 7.3 มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนกึ่งจ่อม
8. บริบทชุมชนของอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคม มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องหลายแนวคิด การจะพัฒนาให้สังคมใดสังคมหนึ่งเจริญก้าวหน้าได้ ต้องอาศัยการใช้แนวคิด หรือทฤษฎีที่เหมาะสม อาจจะไม่มิตฤษฎีหรือแนวคิดหนึ่งแนวคิดใดที่เหมาะสม โดยเฉพาะในแต่ละสังคม จึงต้องใช้แนวคิดทฤษฎีหลายอย่างผสมกลมกลืน

กันตามพื้นฐาน ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ศาสนาและประสบการณ์ เป็นต้น ของคนในสังคมนั้น ผู้วิจัยขอเสนอแนวคิด ทฤษฎีทั้งทางตะวันตกและตะวันออกมากกว่าไว้ในที่นี้ ดังนี้

1. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 - 2549

สังคมไทยที่พึงประสงค์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9 ผลจากการระดมความคิดของประชาชนทั้งประเทศ ได้ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ของสังคมไทยที่พึงประสงค์ในอนาคต เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างคุณค่าที่ดีในสังคมไทย บนพื้นฐานของการอนุรักษ์วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของความเป็นไทย โดยมุ่งพัฒนาสังคมไทยสู่สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ ใน 3 ด้าน คือ

1.1 สังคมคุณภาพที่ยึดหลักความสมดุล พอดี และพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างความดี คนเก่ง มีวินัย เคารพกฎหมายและมีความรับผิดชอบ ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีการพัฒนา เศรษฐกิจอย่างยั่งยืน พัฒนาเมืองและชนบทให้มีความน่าอยู่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและระบบการเมืองการปกครองที่โปร่งใส มีกระบวนการยุติธรรมเป็นที่พึ่งของประชาชนและมีความเป็นธรรมในสังคม

1.2 สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ โดยพัฒนาคนให้คิดเป็น ทำเป็น เรียนรู้ตลอดชีวิต มีเหตุผล และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มีการเสริมสร้างฐานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีนวัตกรรม ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และสร้างทุนทางปัญญา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศควบคู่ไปกับการสืบสานประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

1.3 สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน ที่มีการดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าของสังคมไทยที่พึงพาเกื้อกูลกัน มีการดูแลกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน รักษาไว้ซึ่งสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันหลักของสังคมและพัฒนาเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย โดยมีจุดมุ่งหมายมุ่งเน้นให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบองค์รวมที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและการพัฒนาอย่างมี “คุณภาพ” ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้คนในสังคมมีความสุข ถ้วนหน้า สามารถพึ่งตนเองและก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544 : 23-25)

2. ทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 19 -20) ได้แบ่งชุมชนออกเป็น 4 ด้านคือ ในด้านถิ่นที่อยู่ นิเวศวิทยา ด้านคุณภาพ ด้านมนุษยชาติและด้านระบบของสังคม ซึ่งได้ทำให้เกิดทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาขึ้นหลายทฤษฎีย่อย ผู้วิจัยขอเสนอทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมากกว่าดังนี้

2.1 ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน

การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่ และใช้เวลามาก หลักการในการเกลี้ยกล่อม คือ

- 1) ต้องอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ
- 2) การศึกษาอบรม
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัว

2.2 ทฤษฎีการสร้างผู้นำ

ทฤษฎีการสร้างผู้นำเป็นการจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ลักษณะของผู้นำมีดังนี้

- 1) เป็นผู้ที่ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้ง่าย มีความรับผิดชอบ
- 2) รู้จักประนีประนอม ไม่ตัดสินใจหยาบซัดแย้งด้วยวิธีการรุนแรง
- 3) อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ รับฟังความคิดเห็นของคนอื่น
- 4) เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมคิด ปรีกษา แก้ปัญหาการทำงาน
- 5) ติดตามผลงาน
- 6) มีความไว้วางใจผู้อื่น
- 7) มีความสัมพันธ์ภาพ มนุษยสัมพันธ์
- 8) ไม่ปล่อยเสรีเกินควร

2.3 ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร

การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีที่ง่าย เพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่ผลความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุด ระบบบริหารแบบกระจายอำนาจบริหารไปทุกระบบในองค์การบริหารส่วนกลาง และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ถือเป็นหัวใจสำคัญของแนวการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายในการตัดสินใจ การประเมินผลโครงการและอื่นๆ ไม่ว่าประชาชนจะเข้าร่วมโดยตรงหรือเข้าร่วมโดยอ้อม โดยผ่านผู้แทนหรือไม่ก็ตาม

3. ตัวแบบการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงยึดหลัก 10 ประการในการพัฒนา คือ หลักช่วยตัวเอง ฟึ่งตัวเอง หลักการเริ่มจากสภาพที่เป็นอยู่ หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน หลักวัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น หลักประสิทธิภาพ

หลักประสานงานหลักทำงานเชิงรุก หลักคุณธรรมและศิลปะและหลักเชื่อมประสานด้านเวลา โดยที่หลักการเหล่านี้จะเป็นกรอบให้กับการดำเนินงานหรือปฏิบัติงานพัฒนาที่เรียกว่า วิธีการพัฒนา อันจะก่อผลสุดยอด คือ คนพัฒนา

3.1 เป้าหมายการพัฒนา

ทรงยึดคนไทยเป็นเป้าหมาย ทำให้คนเป็นคนพัฒนาคือ มีความรู้ ความชำนาญในวิชาชีพอย่างหนึ่งอย่างใด เพื่อเลี้ยงตัวเอง มีความรู้ความชำนาญอื่นที่จำเป็นในการดำรงชีวิตในสังคม

3.2 หลักการพัฒนา

หลักการพัฒนา คือ แนวปฏิบัติที่จะต้องยึดถือในการดำเนินการพัฒนาสังคมให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ ดังนี้

- 1) การช่วยตนเอง พึ่งตนเอง ทรงปลูกฝังหลักการนี้ให้อยู่ในความรู้สึกของคนทีพระองค์พัฒนา ไม่ว่าจะในหมู่คนปกติ หรือคนไม่ปกติตัวอย่าง ได้แก่ โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันก็มี หรือโครงการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและการพัฒนาการศึกษาในระดับอื่นก็ตาม
- 2) การเริ่มจากสภาพที่เขาเป็นอยู่ นั่นคือชาวบ้านหรือเด็กเขาเคยมีชีวิตอยู่อย่างไร มีความรู้ หรือฐานะอย่างไร ให้เริ่มจากตรงนั้น แล้วจึงค่อยๆ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้น พระองค์ทรงไม่นิยมให้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว นำเอาเครื่องมือเครื่องใช้ในเมืองเข้ามาใช้ในชนบทอย่างทันทีทันใด ดังตัวอย่างครูชนบทอุปการณีสอนจากพระองค์ พระองค์ไม่พระราชทาน
- 3) การใช้ทรัพยากรท้องถิ่น เพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว ชาวบ้านย่อมรู้จักดี จึงนำมาใช้ได้ทันทีไม่ต้องมีการศึกษาทำความเข้าใจใหม่ ไม่ต้องรอกจากภายนอก ซึ่งไม่รู้จะใช้เวลานานเท่าใด ตัวอย่าง พี่เลี้ยงในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่ใช้สาวชาวบ้านที่นำไปอบรมเรื่องเด็กมาทำงาน เสริมด้วยแม่บ้านมาเข้าเวรช่วยกันดูแลลูกแทน ช่างสร้างศูนย์พัฒนาที่ใช้คนท้องถิ่น พี่ขผักและพันธุ์สัตว์ก็ใช้ของท้องถิ่น
- 4) การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นที่มีตัวอย่างดังที่กล่าวแล้วข้างต้น โครงการพัฒนาทุกโครงการต้องพยายามนำชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อเข้าจะได้เรียนรู้และมีความรู้ความชำนาญเพิ่มขึ้น นั่นคือการพัฒนา
- 5) วัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น หรือกล่าวง่ายๆ ว่า ทรงยึดความเป็นไทยไว้อย่างมั่นคง นำความเจริญจากภายนอกเข้ามาผสมผสานหรือเพิ่มเติม ทำให้ความเป็นไทยเดิมดีขึ้น งานอนุรักษ์มรดกไทยอันมากมาย เช่น ดนตรีไทย ศิลปะไทย สถาปัตยกรรมไทย เป็นต้น
- 6) ความมีประสิทธิภาพ การดำเนินการพัฒนาต้องมีโครงการทำงานต้องมีการประเมินผลเป็นระยะๆ เพื่อให้งานดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างมากแต่ใช้เวลา น้อย คนน้อย และ เงิน

น้อย ตัวอย่างอ้างได้จากทุกงานของพระองค์ โดยเฉพาะ โครงการเพิ่มคุณภาพการศึกษาโครงการ ปฏิสังขรณ์วังและวัด

7) การประสานงาน งานพัฒนาแต่ละโครงการของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะมีลักษณะของการร่วมมือประสานงานกันระหว่างหลายหน่วยงาน ทั้งที่เป็น ราชการและเอกชน เช่น การช่วยเหลือโรงเรียนคนตาบอดที่จังหวัดเชียงใหม่ หน่วยงานที่ให้ความร่วมมือคือ วิทยาลัยอาชีวศึกษา วิทยาลัยเทคนิค กองทัพบก ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน อาชีวฯ โรงเรียนมัธยมสามัญ ฯลฯ โครงการอนามัยเด็กที่จังหวัดนครราชสีมา เป็นการร่วมมือกันระหว่าง สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตร และกระทรวงศึกษาธิการ ที่เรียกว่า 4 กระทรวงหลัก

8) การทำงานเชิงรุก ตัวอย่างคือ การเสด็จเยี่ยมราษฎรของสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ การทำลายธรรมชาติแวดล้อม ด้านงานของสภาอากาศให้มีการศึกษาหาข้อมูลไว้ ล่วงหน้าก่อนเกิดภัยสาธารณะ การฝึกอบรมคนทั่วไปและเจ้าหน้าที่ให้รู้จักรักษาและป้องกันตัวจากภัย ต่างๆ การเสริมสร้างเครื่องมืออุปกรณ์ รวมทั้งการขยายหน่วยเพิ่มศูนย์การปฏิบัติงานให้มากขึ้น เช่น สภาอากาศ ภาคใต้ที่กำลังก่อสร้างที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งจะมีขนาดของบริการไล่เกี่ยวกับ สภาอากาศกรุงเทพฯ

9) ความมีคุณธรรมและศิลปะ เป็นลักษณะเด่นอีกด้านหนึ่งของงานพัฒนาในสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเห็นว่าคนที่พระองค์มุ่งพัฒนาไม่ได้มุ่งให้มีความรู้ ความสามารถแต่อย่างเดียว แต่จะต้องควบคู่มาที่คุณธรรม และ ความดี ดังที่ได้ประพุดติพระองค์เป็น ตัวอย่าง สนับสนุนส่งเสริมด้านศาสนา กตัญญูรู้คุณบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ซื่อสัตย์และ ขยันหมั่นเพียร ดังที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือศาสนาสุภายิต เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันงาน พัฒนาของพระองค์ไม่มุ่งเฉพาะด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม แต่ให้มีความสวยงาม ความไพเราะไปด้วย เช่น แม้ลายมือก็ให้คัด การอ่านถูกต้องก็ให้คัดเรื่อยไปจนถึงวรรณคดี ศิลปะด้านต่างๆ รวมถึงเพลง การร้องรำและดนตรีไทย

3.3 วิธีการพัฒนาหรือกระบวนการทำงาน

ขณะที่หลักการมีรูปเป็นความคิดเป็นนามธรรม ส่วนวิธีการเป็นการกระทำเป็น รูปธรรม วิธีการพัฒนาเป็นการนำเอาหลักการพัฒนามาลงมือปฏิบัติให้เกิดผล พระองค์ท่านทรงใช้ วิธีการ ดังนี้

- 1) ให้ความรู้ความเข้าใจ ด้วยการอบรม
- 2) ทำความเข้าใจกับชุมชนและทำความเข้าใจกับหน่วยงานต่างๆ
- 3) กำหนดแผนหรือโครงการดำเนินงาน

4) ชักนำหน่วยงานภายนอกมาร่วมงานหรือมาสนับสนุน

5) เรียนรู้ แลกเปลี่ยน ด้วยการดูแลงาน

4. ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท

ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท กล่าวว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ จะต้องมีการพึ่งตนเอง 5 ด้าน ดังต่อไปนี้

1) การพึ่งตนเองได้ หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้ มีได้ทั้งระดับปัจเจกชน และชุมชน

2) การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องไม้เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การรู้จักวางโครงการ รู้จักจัดการ มนุษย์สัมพันธ์ เป็นต้น เทคโนโลยีในความหมายนี้ รวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วย

3) การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ คือการทำมาหาเลี้ยงชีพ ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พอควร หรือหากมองในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลก็ต้องสูงพอสมควร ถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว

4) การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหาได้ การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้น และความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เกิดเสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เกิดคุณธรรมชาตินัก ตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและน้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ ที่มีค่าและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

5) การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านั้นปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยกลุ่มของตนเองหรืออาจขอความร่วมมือช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้

จากทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า ทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เน้นที่การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการมีส่วนร่วมทั้งทางใจ ทางความคิดและทางกาย ให้ใจเป็นสิ่งที่นำ มีแรงใจที่จะฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ไปสู่การร่วมคิด ร่วมปฏิบัติเพื่อให้งานบรรลุตามวัตถุประสงค์ เน้นความสำคัญไปที่สร้างให้คนมีความรู้ความชำนาญในวิชาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อพึ่งตนเองได้ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้และไม่สร้างความเดือดร้อนแก่สังคม คือ คนมีคุณธรรม ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เป็นทฤษฎีที่ผู้วิจัย

คิดว่า น่าจะเป็นทฤษฎีแรกที่สังคมชนบทต้องมี โดยเฉพาะสังคมพื้นฐาน คือ ครอบครัวในชนบท ทฤษฎีนี้กล่าวถึงชุมชนในชนบทจะสามารถพึ่งตนเองได้ ต้องมีการพึ่งตนเองได้ 5 ด้าน คือ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ พึ่งตนเองได้ทางจิตใจและพึ่งตนเองได้ทางสังคม

แนวคิดสถาบันทางสังคม (Social Institutions)

งามพิศ สัตย์สงวน (2545 : 8 -11) ได้อธิบายลักษณะสถาบันทางสังคม ไว้ว่าสถาบันทางสังคม คือ “แบบแผนพฤติกรรมที่เป็นมาตรฐานของสังคม ที่มีขึ้นเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานของสังคม และทำหน้าที่ต่างๆ เพื่อให้สังคมคงสภาพอยู่ได้” คำว่า “แบบแผนพฤติกรรม” หมายถึง แบบแผนของความคิด การกระทำหรือพฤติกรรมต่างๆ คำว่า “มาตรฐานของสังคม” หมายถึง เป็นที่ยอมรับโดยคนจำนวนมากของสังคมว่า พฤติกรรมนั้นเป็นพฤติกรรมที่ถูกต้องควรปฏิบัติตามและได้แสดงปัญหาพื้นฐานของมนุษย์และประเทศต่างๆ ของสถาบันทางสังคม ไว้ดังนี้

ตาราง 1 กรอบแนวคิดสถาบันทางสังคม

ปัญหาพื้นฐานของมนุษย์	การแก้ปัญหาโดยสถาบันสังคมประเภทต่างๆ
1. ปัญหาความสัมพันธ์ทางเพศ และการควบคุมเพศสัมพันธ์	สถาบันครอบครัว
2. ปัญหาเรื่องปากท้อง	สถาบันเศรษฐกิจ
3. ปัญหาความขัดแย้งและการควบคุมทางสังคม	สถาบันทางการเมืองและการปกครอง
4. ปัญหาเรื่องการอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคม	สถาบันการศึกษา การขัดเกลาทางสังคม
5. ปัญหาเรื่องลึกลับ อำนาจเหนือธรรมชาติ	สถาบันศาสนา

ที่มา : งามพิศ สัตย์สงวน (2545 : 11)

องค์ประกอบของสถาบันสังคม

งามพิศ สัตย์สงวน (2545:10-11) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของสถาบันสังคม ดังต่อไปนี้

- 1) บรรทัดฐาน (Norms) ประกอบด้วยบรรทัดฐานย่อย 3 อย่างคือ วิถีชาวบ้าน (Folkways) จารีต (Mores) และกฎหมาย (Laws)
- 2) วิถีชาวบ้าน หมายถึง บรรทัดฐานประเภทที่มีการควบคุมทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ
- 3) จารีต หมายถึง บรรทัดฐานที่มีความสำคัญในสังคมมาก เช่น จารีตในสังคมไทยสำคัญ คือ ความกตัญญูและระบบอาวุโส
- 4) กฎหมาย หมายถึง บรรทัดฐานประเภทที่มีการลงโทษอย่างเป็นทางการ โดยผู้อำนาจในสังคมเป็นผู้ดำเนินการและมีระบบราชการเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก
- 5) ค่านิยม (Value) หมายถึง สิ่งที่คนจำนวนมากในสังคมให้คุณค่าและเห็นว่าเป็นสิ่งที่พึงสมควรปฏิบัติตาม
- 6) ความเชื่อ (Beliefs) หมายถึง ความคิดของคนจำนวนมากในสังคมเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ เช่น คนไทยส่วนมากเชื่อเรื่องเวรกรรม การทำบุญและเรื่องอื่น ๆ
- 7) การทำหน้าที่ (Functions) หมายถึง สถาบันทางการสังคมแต่ละสถาบัน จะต้องมีหน้าที่หลากหลาย เพื่อความอยู่รอดของสังคม
- 8) สัญลักษณ์ (Symbols) หมายถึง สิ่งที่ใช้แทนสิ่งอื่น ๆ เช่น การใช้ภาษาสุภาพ ไพเราะ การแต่งตัวสะอาด กิริยาจาเราะเรียบร้อย เป็นสัญลักษณ์ของคนที่มาจากรอบครัวที่มีการศึกษา เป็นต้น

แนวคิดทางวัฒนธรรม

1. ความหมายทางวัฒนธรรม

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (2535 : 6 -7) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรม ไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม และถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาอย่างมีแบบแผนเป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมมีลักษณะดังนี้

- 1) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ มิใช่เกิดขึ้นเอง โดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน เนื่องจากมนุษย์แตกต่างจากสัตว์ เพราะพฤติกรรมส่วนใหญ่ของสัตว์เกิดจากสัญชาตญาณ ส่วนมนุษย์มีสมองที่มีคุณภาพ จึงรู้จักคิด สามารถถ่ายทอดและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะจากกลุ่มบุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เพราะฉะนั้นการเรียนรู้จึงเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของวัฒนธรรม
- 2) เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมเป็นผลของการเรียนรู้และการถ่ายทอดของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนมายังคนรุ่นหลัง ๆ ดำเนินการต่อไม่ขาดสายภาษาจึง

เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม ถ้าปราศจากภาษา วัฒนธรรมจะไม่มี การถ่ายทอดหรือเพิ่มพูนขึ้น และคนก็จะมีสภาพไม่แตกต่างจากสัตว์ เพราะภาษาทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์

3) เป็นวิถีของชีวิตมนุษย์หรือเป็นแบบของดำรงชีวิต การที่คนไทย คนอเมริกัน คนญี่ปุ่น หรือชาติอื่น ๆ มีความแตกต่างกัน และมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ทำให้เราสามารถจำแนกวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งออกจากอีกสังคมหนึ่ง โดยไม่ถือว่าวัฒนธรรมของใคร สูงต่ำ ล้ำหลัง หรือป่าเถื่อนกว่าของอีกวัฒนธรรมหนึ่ง เพราะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมได้ดำเนินสืบเนื่องกันมา และมีการแสดงออกให้เห็นแตกต่างกันไป

4) เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่คงที่ จะเปลี่ยนช้าหรือเร็วขึ้นกับกาลเวลา และการยอมรับของสังคม เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น วัฒนธรรมก็เปลี่ยนไปตามความต้องการของมนุษย์ที่คิดจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่คนสร้างขึ้น ไม่ใช่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีลักษณะเช่นเดียวกับที่คนที่เป็นเจ้าของ วัฒนธรรมจึงเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มสังคม

2. ประเภทของวัฒนธรรม

นักวิชาการด้านวัฒนธรรม แบ่งวัฒนธรรมในสังคมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมหรือวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ช้อน ส้อม ตะเกียบ จอบ เสียม ขวาน มีด ฯลฯ สิ่งก่อสร้าง เช่น บ้านเรือน ปราสาทราชวัง ดึก โบสถ์ วิหาร ศาล สะพาน ถนนหนทาง ฯลฯ ยานพาหนะ เช่น เรือ รถ เครื่องบิน ดาวเทียม โทรศัพท์ ฯลฯ งานศิลปะ เช่น ภาพวาด รูปปั้น ดนตรี วรรณคดี ละคร ภาพยนตร์ ฯลฯ และภาษาเครื่องแต่งกาย โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น

2) วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมหรือวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ เป็นสิ่งที่ทำให้ปัญหาและจิตใจมีความเจริญงอกงามหรือเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ได้แก่การปฏิบัติทางศาสนา การปฏิบัติตามกฎหมาย หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อถือ โศกกลางและเครื่องรางของขลังต่าง ๆ เป็นต้น

วัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภทเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันในวิถีชีวิตแยกจากกันไม่ได้ บรรพบุรุษเราได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและจิตใจไว้ และสืบต่อกันมาเป็นเอกลักษณ์ของชาติ วัฒนธรรมทั้งสองประเภทมีความสำคัญเท่าเทียมกัน หากสังคมใดมีความเจริญในทางวัตถุหรือในทางรูปธรรมมากเกินไป แต่ความเจริญทางจิตใจหรือในทางนามธรรมด้อยไปก็จะเป็นความเสื่อม ถ้าหากเจริญในทางจิตใจมากเกินไป แต่วัตถุไม่เจริญตาม สังคมนั้นก็จะกลายเป็นชีวิตแบบนักบวช ซึ่งจะต้องตัดขาดออกไปจากสังคม หมู่ชนใดที่มีความเจริญทั้งทางวัตถุและจิตใจควบคู่กันไป หมู่ชนนั้นก็จะมีแต่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุข

กรอบแนวคิดทางวัฒนธรรม

งามพิศ สัตย์สงวน (2545 : 35) ได้อธิบายกรอบแนวคิดวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมรอง (Sub-Cultures) มีความหมายตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมใหญ่หรือวัฒนธรรมทั่วไป (General Culture) วัฒนธรรมใหญ่ หมายถึงวัฒนธรรมที่เป็นหลักในการดำรงชีวิตของสมาชิกจำนวนมากของสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมย่อยจึงหมายถึงวัฒนธรรมที่ใช้กันในหมู่คนบางกลุ่มเท่านั้น มีลักษณะแตกต่างไปจากวัฒนธรรมทั่วไป วัฒนธรรมย่อยจะเด่นชัดในสังคมที่มีความแตกต่างกันในหมู่ประชากร วัฒนธรรมย่อยแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้หลายประเภท ตามสถานภาพของสังคม ได้แก่ สถานภาพทางเพศ สถานภาพทางอายุ สถานภาพทางอาชีพ สถานภาพทางชนชั้นหรือวรรณะ สถานภาพเชิงเชื้อชาติหรือชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่างๆ สถานภาพทางศาสนา สังคมสมัยปัจจุบัน มักประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีเชื้อชาติต่างๆ เช่น ทำให้เกิดเชื้อชาติ หรือกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Groups) คือ กลุ่มที่มีวัฒนธรรมแตกต่างไปจากวัฒนธรรมทั่วไปของสังคม ในสังคมไทยมีกลุ่มชาติพันธุ์มากมาย เช่น ชาวเขาเผ่าต่างๆ ชาวไทยมุสลิม คนไทยเชื้อสายจีน เขมร มอญ พม่า ลาวและไทยไซ่ง เป็นต้น และยังมีพิธีกรรมต่างออกไปจากคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา อีกด้วย

กรอบแนวคิดกลุ่มชาติพันธุ์ และ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) เป็นเรื่องของวัฒนธรรม และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมย่อย หรือวัฒนธรรมรอง (Subculture) ดังกล่าวมาแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) หมายถึง กลุ่มคนที่มี วัฒนธรรมย่อย ร่วมกัน คือ มีค่านิยม ความคิด อุดมการณ์ ประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา ระบบ สัญลักษณ์ และวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ร่วมกัน กลุ่มชาติพันธุ์ จะมีวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรม ใหญ่ และมักเชื่อมโยงกับการอพยพมาจากประเทศอื่น ๆ เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อพยพมาอาศัยใน สังคมใหม่มักมีความสำนึกในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Identity) สูงมาก การที่มีกลุ่มชนอื่นจาก ภายนอก เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย ก่อให้เกิดการผสมผสานทางสังคม และวัฒนธรรมในหลาย ช่วงเวลาต่าง ๆ กัน เกิดการบูรณาการ (Integration) ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ ผสมผสานกับวัฒนธรรมใหญ่ มีส่วนสำคัญทำให้กลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ อาจจะไม่สูญเสีย อัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของตนไปในที่สุด จากลักษณะโครงสร้างทางสังคม และวิถีชีวิตของผู้คนที่มีการปรับตัวเข้า กับสภาพแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กันในทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา ทำให้แต่ละกลุ่มชาติ พันธุ์ยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในสังคมของตน โดยแต่ละกลุ่มชาติ

พันธู์จะพยายามรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนไว้ เพื่อสร้างความรู้สึภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนและสร้างความตระหนักเพื่อแสดงถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อ โลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการดังกล่าว จะมีรากฐานคำสอนทางศาสนา คติ จารีต ประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอด สืบสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละสมัย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการทัศน์ที่เป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ

- 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม
- 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์
- 3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิต

เพื่อตนเอง

ประเวศ วะสี (2539 : คำนิยาม) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการที่ชาวบ้านดำรงชีวิตร่วมกันอยู่เป็นเวลาช้านาน อาจเป็นร้อยเป็นพันปี เรียกว่ามีความยั่งยืน สิ่งใดจะยั่งยืนก็ต่อเมื่อมีคุณภาพ ถ้าเสียคุณภาพก็จะเจ็บป่วย วิกฤต และสลายวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน คือ การดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น จะทำมาหากินอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับธรรมชาติ จะกินอยู่แต่งตัวอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับธรรมชาติ จะต้องมิเอื้ออาทรและมีขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติต่อกันอย่างไร คนทั้งหมดจึงจะอยู่ร่วมกัน ได้ด้วยสันติ จะเคารพนับถืออะไรร่วมกันที่จะผูกพันจิตวิญญาณของคนในชุมชน ให้คำนึงถึงการอยู่ร่วมกัน และอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เช่น การรักษาสภาพป่าและต้นน้ำลำธาร ภูมิปัญญาเหล่านี้รวมเรียกว่า วัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาที่สะสมมาจากการปฏิบัติจริง และถ่ายทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ความรู้ของมนุษย์ไม่ได้มีแต่ที่เกิขึ้นจากการทดลองในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ความรู้อีก กระแสหนึ่ง เกิขึ้นมาก่อน คือ ความรู้ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในห้องทดลองทางสังคม คือ ความรู้กระแสวัฒนธรรมความรู้ดั้งเดิม (Traditional Knowledge) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้เหล่านี้ที่ถูกค้นพบ ลองใช้ ดัดแปลง ถ่ายทอดกันมาด้วยเวลานานเป็นพันเป็นหมื่นปี จึงมีค่าอย่างยิ่ง เป็นมรดกทางปัญญาของมนุษย์ (Human Heritage)

เสนห์ จามริก (2543 : 20) กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง กระบวนการทางปัญญา ความคิด เพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ และพฤติกรรม สังคม องค์กรและวัฒนธรรม ชุมชนเศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต และในที่สุดการพึ่งตนเอง

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 1-11) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่า ภูมิปัญญา หมายถึงแบบแผนการดำเนินชีวิต ที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ทรัพยากรบุคคลที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ชาวนาผู้ประสบความสำเร็จในการผลิต ศิลปินพื้นบ้านที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น มรรคทายก ผู้รู้จักพิธีทางศาสนา พราหมณ์ ผู้เชี่ยวชาญในพิธีบายศรี เฒ่าจ้ำผู้เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับเทวดาอารักษ์ หรือ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หมอยา หมอนวดแผนโบราณ หมอลำ พ่อเพลงแม่เพลง ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างทอผ้า ช่างไม้ ฯลฯ

ทรัพยากรความรู้ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ เช่น การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์สัตว์ การถนอมอาหาร การทอผ้า นอกจากนี้ความรู้ที่น่าสนใจด้านอื่น ๆ ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ จารีตประเพณี ภาษาวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

สำหรับแหล่งสร้างภูมิปัญญาในนวัตกรรม ถือว่าเป็นสิ่งเดียวกับการดำเนินชีวิต ซึ่งสัมพันธ์กับโลกภายนอกและสังคมในหมู่บ้าน การเรียนรู้ไม่มีขีดจำกัดเรื่องภัยและเวลา トラบใดที่ลมหายใจยังมีอยู่ต้องทำงานเลี้ยงปากเลี้ยงท้องจึงต้องเรียนรู้รู้อยู่ร่ำไป แหล่งสร้างภูมิปัญญา ได้แก่ ธรรมชาติแวดล้อม ครอบครั้ว วัด และหมู่บ้าน โดยเฉพาะธรรมชาติแวดล้อมเป็นสภาวะแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองพร้อมกับมนุษย์ เช่น ป่า เขา แมกไม้ สายลม สายธาร พืชพันธุ์ธัญญาหาร และสัตว์โลกทั้งหมด สิ่งที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้ทั้งทางจิตและสังคม เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาสภาพแวดล้อม คือ เกิดความคิด เกิดความงาม เกิดความรัก โดยมีธรรมชาติเป็นสิ่งที่กำหนดจิตและขัดเกลาจิตใจ ครอบครั้วเป็นแหล่งขัดเกลาและให้ความรู้แก่คนทุกคน ตลอดจนเป็นแหล่งสั่งสมประสบการณ์ที่เป็นแม่บทในการดำเนินชีวิต เช่น ฝึกฝนด้านอาชีพ ขัดเกลาจิตใจ และอารมณ์สนับสนุนและให้โอกาสทางสังคม วัดเป็นแหล่งศึกษาและเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตและสังคม ช่วยปลูกฝังค่านิยมเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เกิดประโยชน์สุขถ้วนหน้า

การนำภูมิปัญญาพื้นบ้าน มาใช้ในการพัฒนาชุมชนนั้น เกิดจากความพยายามแสวงหาทางเลือกให้ชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม ปัจจุบันการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นไปตามกระแสทุนนิยม ชาวบ้านในกระแสทุนนิยม จึงประสบปัญหาหนี้สิน เพราะต้นทุน

การผลิตเพิ่มขึ้น ปัญหานี้ทำให้เกิดการแสวงหาทางที่เป็นทางรอด และทางเลือกของท้องถิ่นจึงมีการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน ทั้งทางทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรความรู้เพื่อเลือกตัวแทน หรือแนวทางที่เหมาะสมแก่ชุมชนทำให้ภูมิปัญญามีการประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาชุมชนในปัจจุบันหลายด้าน อันประกอบด้วย ภูมิปัญญาด้านการผลิต ภูมิปัญญาด้านคหกรรม ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรคแผนพื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านสถาปัตยกรรม ภูมิปัญญาด้านประเพณี ภูมิปัญญาด้านภาษา ภูมิปัญญาด้านดนตรีและการแสดงพื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี (2539 : 25) กล่าวว่า การประยุกต์ภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตควรมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีสัมมาทิฐิ คือ แนวคิดที่ถูกต้องในภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยตระหนักในความสำคัญของชาวบ้านและชุมชนว่า ชุมชนที่อยู่มาได้เป็นร้อยปีโดยไม่แตกสลาย ย่อมต้องมีภูมิปัญญา มิฉะนั้นจะกว้างอยู่ไม่ได้ ชาวบ้านมีการสั่งสมประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ เข้าด้วยกันและมีรากฐานของความจริงตามสภาพสังคมและวัฒนธรรมชาวบ้าน ปัจจุบันสังคมไทยมองไปทางตะวันตกอย่างเดียว ราวกับว่าประเทศเราไม่มีภูมิปัญญาดั้งเดิมอยู่เลย

ขั้นที่ 2 การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน ก่อนการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาต้องมีการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาแต่ละเรื่องให้กระจ่างชัด โดยศึกษาจากชาวบ้านให้มากที่สุด ให้รู้ว่าเขาทำอะไรเป็น เขาทำอะไร เก่ง มีอะไรอยู่ที่ไหนบ้าง แต่ละชุมชนมีภูมิปัญญาอะไรบ้าง โดยต้องพิจารณาเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญากับระบบต่าง ๆ ของชุมชน อาทิ ด้านระบบนิเวศน์วิทยา ระบบเศรษฐกิจและระบบสังคม

ขั้นที่ 3 การถ่ายทอดภูมิปัญญา เมื่อศึกษาภูมิปัญญาจนกระจ่างแล้ว ควรถ่ายทอดไปยังกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาด้วยวิธีการที่เหมาะสม เช่น การอบรม การศึกษาดูงาน การฝึกปฏิบัติจริง เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2543 : 20) ได้กล่าวถึงดัชนีบ่งชี้ลักษณะของภูมิปัญญาในวิถีชีวิตว่า จากความหมายในเชิงวัฒนธรรมที่มีชีวิต และมีพลังแห่งการพัฒนาอย่างได้คุณภาพและยั่งยืน ทำให้ภูมิปัญญาในวิถีชีวิตสะท้อนภาพของความหมายของวัฒนธรรมในแนวทางนี้ได้ค่อนข้างชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญาในวิถีชีวิตนั้นเกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์ในท่ามกลางการปฏิบัติในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นการเรียนรู้ในเรื่องของชีวิต จิตใจ และจิตวิญญาณ เกิดเป็นความรู้อย่างบูรณาการที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทุกด้านที่มีความหลากหลาย แต่สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณภาพ และยั่งยืนทั้งสังคม และสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับจิตใจ และจิตวิญญาณบนรากฐานของศีลธรรมจรรยาที่มีอิสรภาพจากการเป็นทาสของกิเลส ตัณหาจากความโลภ โกรธ หลง

ประเวศ วะสี (2536 : 21) ได้กล่าวในเอกสารภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบทว่าชนเหล่าใดที่ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติหรือประเทศมาเป็นเวลานานต้องมีภูมิปัญญาของกลุ่ม หรือชนชาติ หรือของประเทศอันอาจเรียกรวมกันว่า ภูมิปัญญา (Local Wisdom) สังคมที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองเป็น เวลาช้านานจะต้องมีภูมิปัญญาของตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 3 ประการคือ ความจำเพาะกับท้องถิ่น มีความเชื่อมโยง หรือบูรณาการสูง และมีความเคารพผู้อาวุโส

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นจากประสบการณ์ หรือความจัดเจน จากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจนำไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไม่ได้ หรือ ได้ไม่ดี
2. การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง มีการบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโส มีประสบการณ์มากกว่า

พิสิฐ บุญไชย (2545 : 43) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้าน หรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี ในการลดการพึ่งพาตนเองจากสังคมภายนอก ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ใช้ในการกำหนดแนวทางการทำงานของกลุ่มบุคคลหรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ให้สอดคล้อง และผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้ผู้เรียนรู้จักรักท้องถิ่น และภูมิใจในท้องถิ่นเป็นการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่

พระครูวินัยธรประจักษ์ (จตุกรมโม) (2545 : 19 - 22) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทยไว้ในหนังสือพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย มีข้อความดังต่อไปนี้

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความหมายหลายนัย ได้แก่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมา ซึ่งเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัวเรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนที่จรโลงชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิด วิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่

ประกอบกันขึ้นมา จากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่องความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัว ในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือกระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาคำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

รัตนะ บัวสนธิ (2535: 45) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่คนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการที่คนดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนของศาสนา คติ จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องมาปรับเปลี่ยนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการที่คนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการวัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

วอเรน (Warren, 1989 : 168) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “การถ่ายโยงงานวิจัยด้านเกษตรศาสตร์สู่การพัฒนา” ได้ใช้คำ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในความหมายว่า เป็นระบบเกษตรกรรมในท้องถิ่น ซึ่งพัฒนามาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยรูปแบบของการเพาะปลูกที่มีพื้นฐานมาจากความรู้ด้านการเกษตรที่ได้ปฏิบัติกันมาในท้องถิ่นนั้น ระบบดังกล่าวที่มีความสมดุลลงตัวโดยปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตัวระบบเองรวมทั้งรับมาจากภูมิปัญญาที่อื่นทั้งระบบเกษตรระดับชาติ และนานาชาติ วอเรน ใช้คำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น แทนคำว่า วิถีวัฒนธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงความหมายที่มักนิยามกันทางตะวันตกว่า หมายถึง ระบบที่หยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง

ดัชนีที่บ่งชี้ถึงลักษณะความเป็นภูมิปัญญาในวิถีชีวิต

จารีรต์นั ปรกแก้ว (2542 : 26) ได้กล่าวถึงดัชนีบ่งชี้ถึงความเป็นภูมิปัญญาในวิถีชีวิตประจำวันว่าประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) มีการกระจายรายได้ เสมอภาค ยุติธรรม ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ กดขี่ขูดรีดในขั้นตอนของความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญพื้นฐานของการดำรงชีวิต
- 2) การยอมรับความหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายความคิด โดยปราศจากการใช้กำลังทำลายหรือหักล้างกัน หากปรากฏว่าเมื่อใดก็ตามที่มีความคิดไม่ตรงกัน ก็จะใช้แต่วิถีทางประชาธิปไตยมาหาข้อยุติอย่างมีความอดกลั่นอดทน
- 3) มีลักษณะของการบูรณาการเป็นองค์รวม หรือมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายหรือเป็นลูกโซ่
- 4) มีลักษณะของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพและยั่งยืน บนความสอดคล้องผสมผสาน
- 5) มีลักษณะของความเข้มแข็ง บนรากฐานของการพึ่งพาตนเอง ที่มาจากการวิเคราะห์ตนเองเข้าใจตนเอง
- 6) ให้ความสำคัญกับจิตใจและจิตวิญญาณบนรากฐานของศีลธรรมจรรยา ที่มีอิสรภาพจากการเป็นทาสของกิเลส ตัณหา และจากความโลภ โกรธ หลง

จากการศึกษาความหมายที่ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการดังกล่าวข้างต้น ซึ่งครอบคลุมคำว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ให้ความหมายพอสรุปได้ ดังนี้

ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน(Popular Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์จึงตกทอดเป็นมรดก ทางวัฒนธรรมของธรรมชาติ เผ่าพันธุ์ หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่คนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการดังกล่าว จะมีรากฐานคำสอนทางศาสนา คติ จารีต ประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบทอดกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ

- 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม
- 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อตนเอง

ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน

ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน จัดเป็นแนวความคิดใหม่ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดขึ้นมาจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่เน้นทุนและการผลิตเพื่อการค้าเป็นสำคัญ อนันต์ ลิขิต ประเสริฐ (2545 : บทบรรณาธิการ) ได้กล่าวถึงธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชนว่า ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ให้ความสำคัญของการทำงานร่วมกันในลักษณะพหุภาคีระหว่างภาคต่าง ๆ ได้แก่ ชุมชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคราชการ ภาคธุรกิจ และอื่น ๆ จึงทำให้เกิดยุทธศาสตร์ในรูปแบบต่าง ๆ รูปแบบหนึ่งที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์น่าศึกษา ซึ่งได้รับความสนใจอย่างยิ่งในปัจจุบัน คือเรื่องธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน

1. ความหมายของธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน

ความหมายของธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน มีนักวิชาการและนักพัฒนาให้ความหมายที่ชัดเจน และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ดังนี้

1) ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542 : 88 - 89) ได้ให้ความหมายของธุรกิจชุมชน (Community Business) ในแง่เศรษฐศาสตร์และการค้าว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ต้องได้กำไร โดยสมาชิกชุมชนสามารถครอบครองและควบคุมธุรกิจนั้นได้

2) อัญชัน แกมเชย (2542 : 5) ได้ให้ความหมายของธุรกิจชุมชนในแง่วัฒนธรรมการพึ่งตนเองว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง ธุรกิจที่ผูกโยงถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การพึ่งตนเองได้เป็นพลังที่เกิดจากการสำนึกร่วมของคนในชุมชน กลายเป็นตัวตนที่ยิ่งใหญ่ ผลักดันงานสาธารณะของชุมชนฐานล่าง กลายเป็นวัคซีนในการป้องกัน วิกฤตที่เกิดขึ้นแก่สังคมในภาคต่อไปนี่อย่างดี

3) ประเวศ วะสี (2541 : 43-44) ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชน (Community Economy) โดยยกพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทาน เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2540 ว่า เศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจพื้นฐานมีความหมายคล้ายคลึงกันกล่าวคือ เป็นเศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวให้เข้มแข็งทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพื้นฐานของสังคม คือ ชุมชน

4) ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542 : 88-89) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า หมายถึง พฤติกรรมของชุมชนในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองต่อความต้องการของชุมชน รวมถึงการทำไร่นา เลี้ยงสัตว์หรือการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชุมชน เศรษฐกิจชุมชนจัดเป็นกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจของ

ชุมชน ซึ่งประกอบด้วยการผลิต การขาย การซื้อ การบริโภครวมถึงกิจกรรมที่ก่อให้เกิดค่าจ้าง ค่าเช่า และกำไรชุมชน เศรษฐกิจชุมชนยุคชุมชนเป็นหลัก โดยคำนึงถึงความเข้มแข็งของชุมชนทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และคำนึงถึงเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิต

จากความหมายและลักษณะของธุรกิจชุมชน และลักษณะของธุรกิจชุมชน และเศรษฐกิจชุมชน และเศรษฐกิจชุมชน ดังที่กล่าวมาแล้วจึงสรุปได้ว่า ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจชุมชน เป็นเรื่องเดียวกันเพราะการดำเนินกิจกรรมทั้งหลายยุคชุมชนเป็นหลัก โดยมีจุดหมายสำคัญ 2 ด้าน คือ ด้านที่ก่อให้เกิดรายได้ และด้านที่ก่อให้เกิดวิถีชีวิตที่ดีงาม มั่นคง สมดุล และยั่งยืน บนพื้นฐานของการพัฒนาที่เป็นความต้องการของสังคมดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง ธุรกิจที่ประกอบด้วยกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ เพื่อก่อให้เกิดรายได้ และกิจกรรมที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองเป็นพลังป้องกันวิกฤตที่จะเกิดแก่สังคมอย่างมั่นคง

2. แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชน

ความเป็นมาของแนวคิดธุรกิจชุมชน แนวคิดเรื่องธุรกิจชุมชนนั้นมิใช่ช่องทางใหม่ แต่เป็นช่องทางที่มีรูปแบบมาตั้งแต่ที่มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง กับประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2398 ส่งผลให้รูปแบบการประกอบอาชีพเปลี่ยนไปจากการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า กล่าวคือ ต้องผลิตคราวละมาก ๆ เพื่อจำหน่ายและต้องกู้เงิน เมื่อผลผลิตตกต่ำไม่สามารถชำระหนี้ได้และต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไปในที่สุดรัฐบาลจึงได้นำเอาวิธีการธุรกิจชุมชนเข้ามาใช้ในระบอบแรก (พ.ศ. 2459) จัดตั้งในรูปแบบสหกรณ์หาทุนต่อมามีการขยายไปสู่ธุรกิจชุมชนรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ ธุรกิจชุมชนด้านการผลิต ธุรกิจชุมชนด้านการเงิน ธุรกิจชุมชนด้านสินค้าอุปโภค และบริโภค เป็นต้น ธุรกิจชุมชนทั้งหมดเหล่านี้มีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และมีเฉพาะหน่วยงานของทางราชการเท่านั้นที่ให้การส่งเสริม ต่อมาจึงได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนและธุรกิจชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม อัญชัญ แกมเชย (2542 : 4) การทำธุรกิจชุมชนเป็นการเชื่อมโยงความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพื้นฐานทรัพยากรท้องถิ่น การแก้วิกฤตคนที่ไม่มืงานทำ การก่อให้เกิดความสามัคคีร่วมมือในกิจกรรมสาธารณะและครอบครัว เป็นต้น ธุรกิจภาคเอกชนและภาครัฐ ที่เข้าไปส่งเสริมอาชีพชาวบ้าน และช่วยให้ชุมชนมีงานทำ ไม่ต้องอพยพไปขายแรงงานนอกถิ่นฐาน ไม่เรียกว่าธุรกิจชุมชน เพราะชุมชนได้รับผลประโยชน์น้อย ชาวบ้านไม่มีโอกาสฝึกฝนการเรียนรู้ วัตถุดิบเป็นของภายนอกสินค้าไม่ใช่ของตนเอง ฌรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542 : 188) พิจารณาแนวคิดธุรกิจชุมชน ในแง่เศรษฐศาสตร์ว่า ธุรกิจชุมชนเป็นลักษณะการลงทุนทำการผลิตการค้าของชุมชน โดยมุ่งหวังกำไรเข้าสู่ชุมชน ชุมชนอาจเริ่มต้นสะสมทุนจากการทำกลุ่มออมทรัพย์ และทำธุรกิจชุมชนลักษณะอื่น ๆ โดยอาศัยทุนของชุมชนเป็นการดูรายได้จากภาคเมืองเข้าสู่ภาคชนบท อย่างไรก็ตาม เนื่องจากธุรกิจชุมชนเป็นการผลิต

ของชาวบ้าน เป้าหมายจึง ไม่อยู่ที่ผลกำไรอย่างเดียว แต่อยู่ที่ความต้องการบริโภค อันเป็นเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ

ข้อสังเกต การเข้าไปส่งเสริมของทั้ง 3 หน่วยงาน คือ ภาครัฐ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและธุรกิจเอกชน มักจะเข้าไปส่งเสริมเร่งการผลิตเพื่อผลิตสินค้าตอบสนองความต้องการของตลาดมิได้ทำการผลิตเพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชาวบ้าน เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมุ่งการผลิตเพิ่มขึ้นจนเป็นเหตุให้ทรัพยากรท้องถิ่นเกิดการร่อยหรอ เสื่อมโทรม และยังเป็นส่วนเร่งทำลายวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมชุมชน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2512 อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้จุดประกายแนวคิดการพัฒนาชนบทขึ้นในโครงการบูรณะชนบทสมบูรณที่ลุ่มแม่น้ำกลอง โดยศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนาอาชีพ ประเพณี วัฒนธรรมของชาวบ้าน ปราบกฏว่า รากฐานทางวัฒนธรรมประเพณีของประชาชน เป็นรากฐานวิถีชีวิต และการผลิตของประชาชนดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดธุรกิจชุมชนได้เกิดขึ้น 2 กระแส คือ

1) ธุรกิจชุมชนกระแสหลัก คือ เน้นการส่งเสริมอาชีพในชุมชนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจการลงทุนสนับสนุนให้ประชาชน มีรายได้ เน้นการสร้างอาชีพภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาล และธุรกิจเอกชน ในแนวคิดการทำธุรกิจขนาดกลาง และขนาดย่อมนั่นเอง หรือที่เรียกว่าธุรกิจขนาดกลางขนาดย่อม (Small and Medium Enterprise : SME) นั่นเอง

2) แนวคิดธุรกิจชุมชนกระแสรอง คือ เน้นการพัฒนาศักยภาพของคน ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพึ่งตนเอง มีการจัดการทุนของตนเอง ทั้งทุนที่เป็นเงินตราและทุนทางสังคม ได้แก่ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน ในแนวคิดการทำธุรกิจที่มั่นคงและยั่งยืน

ความแตกต่างของธุรกิจชุมชนกระแสรองกับธุรกิจชุมชนกระแสหลัก จากที่กล่าวมาจะพบประเด็นของความแตกต่างของธุรกิจชุมชนกระแสหลักกับธุรกิจชุมชนกระแสรองอยู่ 3 ประเด็น คือ ความแตกต่างในเรื่องกรรมสิทธิ์ธุรกิจชุมชนกระแสรองเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน คือ การจัดสรรกำไรในชุมชน องค์กรภายนอกเป็นเพียงหน่วยเสริม สนับสนุนชาวบ้านสามารถควบคุมบริหารจัดการได้อย่างสมบูรณ์ ความแตกต่างในเรื่องเป้าหมาย เป้าหมายธุรกิจชุมชนกระแสรอง คือ การจัดสรรกำไรในชุมชนไม่ว่ารูปแบบทรัพย์สิน สวัสดิการหรือการพัฒนาคุณภาพชีวิต ส่วนธุรกิจอื่นจะมุ่งกำไรสูงสุด ความแตกต่างในรูปแบบการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนกระแสรอง มีรูปแบบที่หลากหลายทั้งที่จดทะเบียน และไม่จดทะเบียน ส่วนธุรกิจอื่น ๆ จะจัดในรูปแบบบริษัท

จากแนวคิดธุรกิจชุมชน ดังที่กล่าวมาพอจะสรุปได้ว่า แนวคิดธุรกิจชุมชนเป็นแนวคิด 2 ระดับ คือ ระดับพื้นฐานของประชาชน มุ่งหวังให้ชุมชนมีวิถีชีวิตที่ดีมีความสุข พออยู่พอกิน คงไว้ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนในหลาย ๆ มิติ และการทำธุรกิจชุมชนระดับเครือข่ายหรือเครือข่ายองค์กร

ธุรกิจชุมชน ที่มุ่งหวังการทำธุรกิจเพื่อสร้างรายได้กระจายผลผลิตของชุมชนสู่ตลาดภายนอก อันจะเป็นฐานให้เศรษฐกิจกระแสหลัก เกิดความมั่นคงและประเทศชาติเจริญก้าวหน้าได้

3. ประเภทและรูปแบบของเครือข่ายองค์กรธุรกิจชุมชน

ธุรกิจชุมชนเป็นทางเลือกของชุมชน จากที่ทำการผลิตเพียงพอเพื่อบริโภค มาเป็นผลิตเพื่อขายในระบบตลาด มีการรวมกลุ่มกันทำโดยอาศัยปัจจัยที่มีอยู่มารวมกันเพื่อแก้ปัญหาในการทำธุรกิจคนเดียว ธุรกิจชุมชนได้รับการพัฒนามาจากพื้นฐานที่องค์กรพัฒนาภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนไปส่งเสริมเป็นระยะ ๆ เพื่อชุมชนสามารถบริหารจัดการเองได้ ธุรกิจชุมชนแยกประเภทของกิจกรรม (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2537 : 88-89) ดังนี้

1) ธุรกิจชุมชนประเภทหัตถกรรมรวมทั้งอุตสาหกรรม เช่น กลุ่มถักทอ ได้แก่ กลุ่มทอผ้า กลุ่มทอเสื่อ กลุ่มแกะสลัก ได้แก่ กลุ่มแกะสลักไม้ แกะสลักหิน กลุ่มงานฝีมือปั้น ได้แก่ กลุ่มเครื่องปั้นดินเผา กลุ่มปั้นโอ่ง กลุ่มปั้นรูปสัตว์หรือรูปคน กลุ่มตัดเย็บ ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มจักสาน ได้แก่ การจักสาน ไม้ไผ่ จักสานเส้นใยจากผักตบชวา เส้นพลาสติกเส้นใยกล้วย เส้นใยจากป่านศรนารายณ์ เป็นต้น

2) ธุรกิจชุมชนประเภทแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เช่น แปรรูปสมุนไพรเป็นแชมพู น้ำยาล้างจาน น้ำยาสระผม แปรรูปอาหาร เช่น แปรรูปข้าว รวมทั้งการทำโรงสี การแปรรูปกล้วยและแปรรูปลูกชิ้นจากเนื้อสัตว์เลี้ยง เป็นต้น

3) ธุรกิจชุมชนด้านการเงิน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนในรูปแบบสหกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเงินต่าง ๆ เป็นต้น

4) ธุรกิจชุมชนด้านการจัดสินค้า อุปโภคบริโภค เช่น กลุ่มธุรกิจน้ำมันชุมชน ร้านค้าชุมชน หรือศูนย์ สาธิตการตลาด ซึ่งส่งเสริมการจัดตั้งโดยกรมการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

5) ความยั่งยืน คือ กระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความสามารถในการดำเนินงานด้วยตนเอง กิจกรรมของชุมชนจะต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และจะต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน

6) ความเป็นชุมชน คือ การรวมกลุ่มกันเป็นองค์กร สมาชิก มีคณะกรรมการสมาชิกมีส่วนร่วมในการลงทุน-และการบริหารจัดการ

7) จริยธรรมในธุรกิจชุมชน คือ การไม่เอาัดเอาเปรียบชุมชน สมาชิก ผู้รับบริการ ผู้บริโภค และผู้ผลิต ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการผลิต

8) ธุรกิจ คือ ฐานธุรกิจชุมชน มาจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ส่วนที่เหลือกินเหลือใช้จึงขายสู่ตลาด และผลกำไรจะกลับคืนสู่ชุมชน

สรุปได้ว่า หลักการธุรกิจชุมชน จะยึดพื้นฐานของชุมชนจะต้องรวมกลุ่มกันมุ่งมั่นในจริยธรรม คุณธรรม นำกำไรสู่ชุมชน ไม่สร้างความสับสนแก่ชุมชน

ภูมิปัญญาการผลิตอาหารหมักกึ่งจ่อม อำเภอประโคนชัย

อุษา ตีรี และ ภาวีณี ศิลาเกส (2545 : 47 - 50) ได้กล่าวถึงข้อมูลเบื้องต้นการผลิตอาหารหมักพื้นบ้าน (กึ่งจ่อม) อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ในสมัยก่อนพื้นที่อำเภอประโคนชัย อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาพันธุ์ ชาวประโคนชัยสามารถหา กุ้ง หอย ปู ปลา จากแหล่งน้ำธรรมชาติมาเป็นอาหารได้โดยไม่ต้องซื้อ และยังมีมากพอที่จะเก็บไว้โดยวิธีการถนอมอาหารแบบโบราณไว้รับประทานในช่วงฤดูแล้ง ได้ด้วย ในอดีต ผู้เฒ่าผู้แก่จะนำปลาชนิดต่างๆ ทั้งขนาดใหญ่และเล็กที่จับมาได้ และเหลือรับประทานหมักเกลือในลักษณะที่คล้าย ๆ กับการดองเค็มไว้ เพื่อเก็บปลาที่หามาได้ไว้รับประทานอาหารนาน ๆ ซึ่งกรรมวิธีนี้ก็รวมไปถึงการหมักกึ่งจ่อมที่มีอยู่เป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน การถนอมอาหารด้วยวิธีนี้ก็ทำให้สืบทอดกันมาเรื่อย ๆ พร้อม ๆ กับการคิดค้นเปลี่ยนแปลงขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ จนกระทั่งต่อมาได้มีผู้คิดริเริ่มที่จะถนอมรักษา กุ้ง โดยการหมักด้วยน้ำปลาแทนการใช้เกลือ ซึ่งจะทำให้กุ้งที่หมักนั้นมีสีส้ม สวยงาม และมีรสชาติดี การหมักกึ่งจ่อมด้วยน้ำปลาเริ่มเป็นที่นิยมทำกันมากขึ้นในหลายครัวเรือน ด้วยการบอกกล่าวกันแบบปากต่อปาก และมีสีส้มและรสชาติดีขึ้น ก็เริ่มมีการนำไปฝากญาติสนิทมิตรสหายที่อยู่แดนไกล ผู้ที่ได้รับประทานต่างก็ชอบใจในรสชาติแปลกใหม่นี้อยากจะมีไว้ติดบ้านได้รับประทานกันตลอดปี ทำให้มีคิดทำเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน และวางจำหน่ายกลายเป็นปลา (กึ่ง) จ่อมประโคนชัย มาจนถึงปัจจุบันนี้

ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 11 (2546 : 11 - 14) ได้บันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่น กึ่งจ่อม อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ จากการจัดเวทีประชาคมเพื่อบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามโครงการสนับสนุนการบันทึกและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น เมื่อวันที่ 20-21 มีนาคม 2546 โดยการเชิญผู้ผลิตกึ่งจ่อม ผู้จำหน่ายกึ่งจ่อมและสมาชิกชมรมกึ่งจ่อม กระจายสารท อำเภอประโคนชัย มาร่วมกันเล่าและนำเสนอความคิดเห็นต่อเวทีการประชุม แล้วร่วมตรวจสอบ จัดลำดับความถูกต้องของข้อมูล ข้อความที่คณะปฏิบัติการภาคสนามสอบถามอย่างรอบคอบ เติมเน้นร้อยปีขึ้นไป พื้นที่อำเภอประโคนชัย โดยเฉพาะบริเวณชุมชนตำบลประโคนชัย จะมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีมีการทำเกษตรกรรม เช่น การทำนาตามธรรมชาติ ยังไม่มีการนำปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชมาใช้ ประชากรก็ยังมีจำนวนน้อย วิถีชีวิตของประชาชนยังไม่ต้องแข่งขันกันทำมาหากิน เกือบทุกครัวเรือนมีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคและเอื้อเพื่อเกื้อกูลระหว่างเพื่อนบ้าน บ้านใดหาอะไรได้มีมากเกินกินกินใช้ ก็จะมีการแบ่งปันเพื่อนบ้านญาติมิตรอย่างสม่ำเสมอ เมื่อถึงฤดูฝน จนถึงห้วยน้ำหลาก จะมีการหาปลาโดยเครื่องมือเครื่องใช้ จับดักปลาของท้องถิ่น เช่น “ลิ” สำหรับใช้ดักปลาและสัตว์น้ำในช่วงน้ำหลากและไหลเร็ว “สาบ” สำหรับใช้ในการดักปลาและสัตว์น้ำในระดับน้ำปกติ ทำให้ได้ปลาหลายชนิดหลายประเภท เล็กใหญ่ไม่เท่ากันคละเคล้าปนมาในภาชนะที่ใช้ เช่น ครุ กระป๋อง ถุงปุ๋ย ของผู้จัดหาปลาในแต่ละคราว เมื่อนำกลับมาถึงบ้านทางฝ่ายหญิงประกอบด้วย ย่า ยาย ภรรยา พี่

นึ่ง ก็จะช่วยกันคัดแยกประเภทของปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์หรือประกอบอาหาร ส่วนที่เหลือถ้ามีจำนวนมาก ก็จะทำการถนอมอาหารด้วยภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดไว้ให้ เช่น การย่าง รมควัน ให้แห้งสำหรับไว้ใช้ต้ม แกงหรือทำน้ำพริก ส่วนใหญ่จะเป็นปลาใหญ่ เช่น ปลาดุก ปลาหลด และมีอีกวิธีการคือ การนำปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ มาแยกทำการหมัก โดยปลาตัวใดๆ เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอจะหมักไว้ทำปลาร้าเพื่อเก็บรักษาไว้ได้ประมาณ 1-2 ปี ส่วนปลาที่มีขนาดเล็ก เช่น ปลาชิว ปลาอืด และกุ้งฝอยตัวเล็กๆ ก็จะนำหมักรวมปนกัน จะเก็บรักษาไว้ประมาณ 1 ปี เพราะตัวเล็กจะย่อยสลายจะเร็วกับปลาตัวใหญ่ การถนอมอาหาร โดยวิธีการหมัก ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพียงแต่มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันแต่และท้องถิ่น เช่น ปลาร้า ส้มปลาน้อย ส้มปลา ปลาจ่อม บรรพบุรุษในอดีตมุ่งถนอมอาหารไว้กินยามฤดูแล้ง (ประมาณเดือนมกราคม-มิถุนายน) เพราะห้วงเวลาดังกล่าวแค้นและพื้นที่จะมีสภาพแห้งแล้ง ในทุ่งนา จะเหลือเพียงสระน้ำหรือหนองน้ำสำหรับไว้อุปโภค บริโภค ของคนและสัตว์เลี้ยงอื่นๆ เช่น โค กระบือ เท่านั้น การจัดหาปลาต่างๆจะจับได้น้อยไม่พอเพียงต่อความต้องการของผู้บริโภคในครอบครัวแล้ว คนในประ โคนชัยจะนำปลาจ่อมไปฝากญาติพี่น้อง เพื่อนหรือคนที่เคารพนับถือ เริ่มมีการจำหน่ายอย่างจริงจังเมื่อประมาณปี พ.ศ.2490 โดยคุณยายปวบ นพตสูง ใช้วิธีการดักปลาจ่อมขายสดๆ ในตลาดอำเภอประ โคนชัยมีผู้สนใจและซื้อเป็นจำนวนมาก จึงเริ่มมีคนอื่นๆ ผลิตจำหน่ายจนถึงปัจจุบัน และมีการเปลี่ยนแปลงสูตรหมักปรุงรสไปตามความถนัด และที่ลูกค้าต้องการ พัฒนาการผลิตกุ้งจ่อม การผลิตกุ้งจ่อมมีการวิวัฒนาการจากการผลิตปลาจ่อม โดยการนำเอาปลาเล็กปลาน้อยมาหมักด้วยเกลือแล้วเติมน้ำข้าวคั่ว จะหมักทิ้งไว้ประมาณ 8 วัน ซึ่งบรรพบุรุษได้ถ่ายทอดมาจนกระทั่งประมาณปี 2507 ปลาหายากขึ้นและมีจำนวนน้อย ไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ผลิต จึงปรับเปลี่ยนมาใช้กุ้งล้วนๆ หมักแทน เพราะกุ้งหาง่ายและมีจำนวนมากเริ่มแรกนั้นจะรับซื้อกุ้งฝอยจากภายในอำเภอประ โคนชัย ซึ่งคนที่จับกุ้งจากตำบลรอบนอกตำบลประ โคนชัยจะนำมาขายให้แก่ผู้ผลิตกุ้งจ่อมโดยตรง โดยเฉพาะบ้านโคกเมือง ตำบลจระเข้มาก ถือว่าเป็นหมู่บ้านที่มีกุ้ง เพราะมีแหล่งน้ำขนาดเล็กขนาดใหญ่ ล้อมรอบหมู่บ้านทำให้มีกุ้งมาขายให้กับผู้ผลิต หรือผู้ผลิตกุ้งจ่อมไปรับซื้อถึงหมู่บ้าน โคกเมือง แต่ก็ไม่เพียงพอ ทำให้ต้องซื้อกุ้งฝอยจากที่อื่น เช่น จังหวัดสกลนคร ชัยภูมิ สมุทรสาคร สุพรรณบุรี ชลบุรี เป็นต้น เพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบในการผลิตกุ้งจ่อมจนถึงปัจจุบัน

1. การผลิตอาหารหมักกุ้งจ่อม อำเภอประโคนชัย

การผลิตกุ้งจ่อมในอดีต (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2549 : 7) จะมีกรรมวิธีเหมือนการผลิตปลาจ่อม ระยะเวลาใช้เกลือหมัก โดยนำกุ้งฝอยมาคลุกเคล้าเกลือหมักไว้ 2 - 3 วัน แล้วผสมข้าวคั่วหมักต่อไปอีกประมาณ 1 อาทิตย์ได้อาหารหมักที่มีรสชาติและมีสีไม่สวย ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2510 ป้าสมบุรณ์ สุดประโคน ได้ทดลองทำสูตรใหม่โดยใช้น้ำปลาแทนเกลือ เนื่องจากป้าสมบุรณ์ได้

สังเกตพบว่า น้ำปลาที่รับประทานนั้นมักกลิ่นหอม ไม่เค็มมากและยังมีรสหวานเล็กน้อย จึงคิดว่าหากจะลองทำกุ้งจ่อม โดยใช้ปลาอย่างดีแทนเกลืออาจทำให้รสชาติกลมกล่อมขึ้น จึงมีการทดลองทำโดยใช้ปลาหลายชนิด เช่น ทิพรส เสาวรส ฯลฯ แต่จากการทดลองของป้าสมบูรณ์พบว่าน้ำปลาที่ช่วยให้รสชาติของกุ้งจ่อมดีขึ้น และมีสีแดง ใส สวยงามคือน้ำปลาทิพรส จึงเรียกกุ้งจ่อมที่หมักด้วยน้ำปลาทิพรสว่า กุ้งจ่อมทิพรส ส่วนกุ้งที่หมักด้วยน้ำปลาชนิดอื่นตัวกุ้งจะมีสีแดงจาง ๆ และมีฟองเกิดขึ้น ดังนั้นจึงเลือกใช้น้ำปลาตราทิพรสเป็นน้ำปลาในการทำกุ้งจ่อมและเป็นที่มาของกุ้งจ่อมทิพรส

อำเภอประโคนชัยในปัจจุบัน ผู้ผลิตกุ้งจ่อมในอำเภอประโคนชัย มีทั้งผู้ผลิตรายย่อยและผู้ผลิตรายใหญ่ต่างคนต่างอยู่ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ทำให้ไม่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือรวมกลุ่มพัฒนาผลิตภัณฑ์อำเภอประโคนชัย โดยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอประโคนชัยได้เชิญผู้ผลิตกุ้งจ่อมกระยาสาร มาร่วมประชุมแบบเวทีประชาคม ผลจากการประชาคมผู้ผลิตกุ้งจ่อมและกระยาสารที่มีข้อตกลงร่วมกันว่า ต้องจัดตั้งชมรมกุ้งจ่อม และกระยาสารทประโคนชัยขึ้น เพื่อเป็นองค์กรในการบริหารจัดการ ดูแลช่วยเหลือผู้ผลิตกุ้งจ่อมและกระยาสาร ตั้งแต่วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2545 โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอประโคนชัย และเทศบาลตำบลประโคนชัย เป็นหน่วยงานที่ปรึกษา สำนักงานชมรมตั้งอยู่ที่บ้านเลขที่ 45/2 หมู่ที่ 1 บ้านประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ (ร้านบุหงากระยาสาร) มีจำนวนสมาชิกเริ่มต้น 29 คน และในปัจจุบันมีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 55 คน โดยมีการเลือกประธานและคณะกรรมการชมรมจำนวน 11 คน โดยมีนางบุหงา ชาญนุวงศ์ เป็นประธานชมรมมีเงินทุนดำเนินการ 11,800 บาท จากการรับสมัครสมาชิก คนละ 100 บาท และค่าบำรุงชมรม คนละ 100 บาท คณะกรรมการชมรม มีการประชุมทูลรอบสองเดือน หากมีความจำเป็นเร่งด่วนจะเรียกประชุม โดยประธานชมรม หรือกรรมการที่ได้รับมอบหมายจะเป็นผู้ประสานงานติดต่อ และการประชุมทุกครั้งจะดำเนินการ ณ ที่ทำการชมรมเป็นหลัก ในรอบปีที่ผ่านมาชมรมจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของอำเภอประโคนชัยพอสมควร เช่น การนำกุ้งจ่อม กระยาสาร ไปจัดแสดงจำหน่ายในเทศบาล “ข้าวมะลิหอม ปลาจ่อมกุ้ง ชมทุ่งนกอประโคนชัย” และตามเทศกาลต่าง ๆ ภายในจังหวัดต่างจังหวัดอย่างสม่ำเสมอ การกำหนดราคาในการจำหน่ายกุ้งจ่อม กระยาสาร ในปัจจุบันอยู่ภายใต้ข้อตกลงชมรม ยกเว้นผู้ผลิต ผู้จำหน่ายบางรายที่ไม่เป็นสมาชิกชมรมจะต้องราคาขายตามความเหมาะสม แต่ต้องไม่ต่ำกว่ากิโลกรัม 60 บาท โดยปกติขายส่งกิโลกรัมละ 60 บาท ขายปลีกกิโลกรัมละ 70 บาท แรงบันดาลใจ จากการจัดเวทีประชาคมเพื่อบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ผลิตกุ้งจ่อมได้เล่าต่อที่ประชุมว่า ในการผลิตกุ้งจ่อมนั้น มีแรงบันดาลใจที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้

- 1) เป็นการถนอมอาหารสำหรับรับประทานภายในครอบครัว วงศ์ญาติและเป็นอาหารหลักของชุมชน เป็นอาหารประจำของบ้าน

- 2) เป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย
- 3) เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาและอาชีพของบรรพบุรุษ
- 4) เป็นการถนอมอาหารสำหรับรับประทานภายในครอบครัว วงศ์ญาติและเป็นอาหารหลักของชุมชน เป็นอาหารประจำของบ้าน
- 5) รักษาเอกลักษณ์ ชื่อเสียงของอำเภอประโคนชัย
- 6) เป็นช่องทางในการจำหน่ายสินค้าชุมชนหรือผลิตภัณฑ์อื่นด้วย เช่น กระจยาสารท
- 7) เป็นนโยบายของทางราชการที่ส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือ เช่น โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (นตผ.)

2. ปัญหาของผลิตภัณฑ์กึ่งจ่อม

ศรีเมือง มาลีหวล และ คณะ (2539 : 78 - 79) กึ่งจ่อมของอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนใหญ่ทำมาจากกึ่งฝอยสด ที่จับได้จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ นำมาหมักรวมกับเกลือ หรือน้ำปลา และข้าวคั่ว นานประมาณ 5-7 วัน เชื้อจุลินทรีย์ที่มีในธรรมชาติ จึงมีโอกาสนับเป็นมาในกึ่งฝอย บางชนิดอาจเป็นเชื้อจุลินทรีย์ที่ก่อโรคทางเดินอาหาร เช่น พวก Salmonella, Escherichia Coli เป็นต้น เชื้อเหล่านี้จะทำอันตรายกับมนุษย์ได้ เมื่อรับประทานเข้าไปในร่างกาย กระบวนการหมักกึ่งจ่อม และ ปริมาณเกลือแกงที่ใช้ ไม่เพียงพอต่อการกำจัดเชื้อจุลินทรีย์ที่ก่อโรค ประกอบกับความนิยมบริโภคกึ่งจ่อมแบบดิบ โดยไม่ผ่านการปรุงให้สุกด้วยความร้อนก่อน ยิ่งทำให้ผู้บริโภคมีโอกาสเสี่ยงเพิ่มมากขึ้น โดยมักจะปรากฏเป็นข่าวเกี่ยวกับอาหารเป็นพิษ เนื่องมาจากการกินกึ่งจ่อมที่ซื้อจากตลาดมากิน โดยไม่ผ่านการปรุงด้วยความร้อนก่อน เช่น ข่าวเรื่องอาหารเป็นพิษจากกึ่งจ่อม ที่จังหวัดศรีสะเกษ และ ร้อยเอ็ด เป็นต้น จากงานศึกษาวิจัย เกี่ยวกับความปลอดภัยของอาหารหมักพื้นบ้าน ชนิดที่ไม่ผ่านการให้ความร้อนก่อนการบริโภค ได้แก่ ปูเค็ม กึ่งจ่อม หรือปลาจ่อม ตรวจพบจุลินทรีย์ที่ก่อโรค ได้แก่ Bacillus Cereus, Clostridium Perfringens, และ E. Coli นอกจากนี้ มีการศึกษาเชื้อโรคอาหารเป็นพิษ ในอาหารหมักดองพื้นบ้านพร้อมบริโภค (กึ่งจ่อม ปูดอง ปลาร้า และปลาจ่อม) พบว่า ในกึ่งจ่อมจำนวน 34 ตัวอย่าง ตรวจพบมีการปนเปื้อนของเชื้อ *B. cereus* จำนวน 4 ตัวอย่าง และพบ Salmonella จำนวน 1 ตัวอย่าง

3. มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนกึ่งจ่อม

ศรีเมือง มาลีหวล และ คณะ (2539 : 80) สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม ประกาศกำหนดมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน กึ่งจ่อม มาตรฐานเลขที่ มผช. 147/2546 สาระสำคัญของมาตรฐานพอสรูปได้ดังนี้ คือ กึ่งจ่อมที่ผลิตและหมักจนได้ที่แล้วกำหนดให้ต้องมีคุณลักษณะทั้งในเรื่องของสี กลิ่น รสชาติ คุณภาพด้านจุลินทรีย์ และคุณค่าทางโภชนาการ ต้องเป็นไปตามที่กำหนด คือ

- 1) สี ต้องมีสีส้มหรือสีน้ำตาลอมส้ม
- 2) กลิ่น ต้องมีกลิ่นหอมเฉพาะตัวของกุ้งจ่อม ไม่มีกลิ่นอับ กลิ่นหืน
- 3) รส ต้องมีรสเปรี้ยวเค็มกลมกล่อม
- 4) โปรตีน ต้องมีไม่น้อยกว่าร้อยละ 8 โดยน้ำหนัก
- 5) เกลือ ต้องอยู่ระหว่างร้อยละ 5 – 10 โดยน้ำหนัก
- 6) ความเป็นกรด – ด่าง ต้องอยู่ระหว่าง 4.0 – 5.0
- 7) คุณภาพด้านเชื้อจุลินทรีย์
- 8) พยาธิ ต้องไม่พบ

มาตรฐานผลิตภัณฑ์ที่กำหนดนี้ ช่วยให้ผู้ผลิตมีความตระหนักและระมัดระวัง ในการผลิตกุ้งจ่อม มากขึ้น โดยพยายามควบคุมการผลิต ให้ถูกสุขลักษณะ ตั้งแต่เรื่องการเตรียมสถานที่ วัตถุดิบที่ใช้ การควบคุมขณะหมัก และการบรรจุ จนออกมาเป็นผลิตภัณฑ์สุดท้ายคือ กุ้งจ่อม

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาการผลิตกุ้งจ่อมของอำเภอประโคนชัย เกิดจากการจับสัตว์น้ำมาเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน โดยได้คิดหาวิธีถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้บริโภค จากการหมักปลาหรือกุ้ง ด้วยเกลือซึ่งจะสามารถเก็บไว้บริโภคได้นานแต่มีรสเค็มจัด ต่อมาเปลี่ยนมาเป็นวิธีการหมักด้วยน้ำปลา ซึ่งทำให้รสชาติดีขึ้นแต่ไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน จึงต้องนำออกมาจำหน่าย และได้รับความนิยมมาก กลายเป็นสินค้าในธุรกิจชุมชนที่มีชื่อของอำเภอประโคนชัย แต่เนื่องจากปัญหาการผลิตที่ยังไม่มีการควบคุมที่เป็นมาตรฐาน จึงทำให้บางครั้งกุ้งจ่อมที่นำมาบริโภคมีเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคทางเดินอาหาร สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม จึงได้ประกาศกำหนดมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน กุ้งจ่อม ตามมาตรฐานเลขที่ มผช.147/2546 ซึ่งมีสาระสำคัญสรุปได้ว่า กุ้งจ่อมที่ผลิตและหมักจนได้ที่แล้วกำหนดให้ต้องมีคุณลักษณะทั้งในเรื่องของสี กลิ่น รสชาติ คุณภาพด้านจุลินทรีย์ และคุณค่าทางโภชนาการ ต้องเป็นไปตามที่กำหนด

บริบทชุมชนของอำเภอประโคนชัย

ประวัติความเป็นมาของอำเภอประโคนชัยได้รับการตั้งเป็นเมืองบริวารของเมืองนครราชสีมา หลังเมืองบุรีรัมย์และเมืองนางรองไม่นานนัก หลังจากตั้งเมืองแล้ว ก็ไม่ปรากฏเรื่องราวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอีกเลย จนกระทั่งกรุงแตกจึงมีชื่อปรากฏในพงศาวดารอีก ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าธนบุรี ตอนเจ้าเมืองนางรองเป็นกบฏ ตามหลักฐานการปรับปรุงหัวเมืองต่าง ๆ ในแผ่นดินสมเด็จพระปิตุโฆษา โดยปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑล เป็นเมืองและเป็นอำเภอ เมื่อ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) นั้นเมืองตะลุงได้เปลี่ยนชื่อเป็นประโคนชัย สังกัดบริเวณนางรอง ขึ้นตรงต่อมณฑลนครราชสีมา โดยมีผู้ช่วยมา สุรัสวดี เป็นนายอำเภอคนแรก เมืองตะลุง เดิมตั้งอยู่ที่บ้านตะลุงเก่า

(ปัจจุบันขึ้นกับตำบลโคกมัว อำเภอประโคนชัย) ห่างจากที่ว่าการอำเภอประโคนชัย (บริเวณเทศบาลตำบลประโคนชัย) ไปทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตร มีกำแพงเมือง – คูเมืองปรากฏเป็นหลักฐานอยู่โดยรอบ แต่บริเวณไม่กว้างนัก ส่วนจะย้ายมาตั้งเมืองใหม่ที่บริเวณปัจจุบันเมื่อใดไม่มีหลักฐานอ้างอิง แต่คิดว่าคงจะไม่นาน เพราะที่ตั้งอำเภอประโคนชัยขณะนี้ไม่มีกำแพงเมืองหรือคูเมืองปรากฏอยู่เลย บริเวณที่ตั้งอำเภอซึ่งเป็นเขตเทศบาล (เดิมสุขาภิบาล) ขณะนี้มีผู้คนอาศัยอยู่ก่อนตั้งเป็นอำเภอเวลานานนับร้อยปีแล้ว แต่คงไม่หนาแน่นนัก สันนิษฐานว่าการย้ายเมืองตะลุงมาอยู่ที่ใหม่บริเวณเขตเทศบาลตำบลประโคนชัย (เดิมเขตสุขาภิบาลประโคนชัย) ก่อนเป็นอำเภอไม่นาน ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนชื่อจากตะลุงเป็นอำเภอประโคนชัย เมื่อปี พ.ศ. 2482 กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่อจากเมืองตะลุงมาเป็นเมือง “ประโคนชัย” เนื่องจากคำว่า “ตะลุง” ตรงกับคำว่า “ปังกูล” ในภาษาเขมรซึ่งแปลว่า “เสา” หรือหลักที่ใช้สำหรับผูกช้าง ส่วนคำว่า “ประโคนชัย” นั้น คงจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ปังกูล” นำคำ “ชัย” ไปต่อท้ายด้วยประโคน เป็น “ประโคนชัย” อันหมายถึง “หลักชัย” สดักพลวัน (2540 :16 - 23)

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ตำบลประโคนชัยเป็นตำบลที่อยู่ในตัวอำเภอ มีระยะห่างจากตัวจังหวัดบุรีรัมย์ 44 กิโลเมตร มีขนาดมีพื้นที่ทั้งหมด 50.012 ตารางกิโลเมตร มีจำนวนประชากรในตำบล 13,445 คน เป็นชาย 6,556 คน และเป็นหญิง 6,889 คน มีหมู่บ้านทั้งหมด 14 หมู่บ้าน อาณาเขตทางทิศเหนือติดต่อกับตำบลบ้านไทร ตำบลโคกมัว ทิศใต้ติดต่อกับตำบลปังกู ทิศตะวันออกติดกับตำบลละเวีย ตำบลโคกมะขาม และทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลโคกยาง ตำบลประทีป

2. การแบ่งเขตปกครอง

การแบ่งเขตการปกครองของตำบลประโคนชัย ตำบลประโคนชัยมีทั้งหมด 14 หมู่บ้าน แบ่งการปกครองเพื่อบริหารการพัฒนาท้องถิ่นออกเป็น 2 องค์กร คือ เทศบาลตำบลประโคนชัย รับผิดชอบจากหมู่ที่ 1-7 และองค์การบริหารส่วนตำบลประโคนชัยรับผิดชอบครอบคลุม หมู่ที่ 1-14 (หมู่ที่ 1-7 เฉพาะส่วนที่อยู่นอกเขตเทศบาลตำบลประโคนชัย) สำหรับเขตเทศบาลตำบลประโคนชัยถือว่ามิมีประชากรแออัด ส่วนเขตองค์การบริหารส่วนตำบลประโคนชัยยังมีประชากรไม่หนาแน่น แต่เริ่มมีการปลูกสร้างอาคาร ที่พักอาศัยในรอบนอกเขตเทศบาลมากขึ้น

3. สภาพเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพของประชากรในเขตเทศบาลตำบลประโคนชัย ได้แก่ อาชีพทำนา ร้อยละ 40 อาชีพค้าขายอีกร้อยละ 19 อาชีพรับราชการร้อยละ 18 อาชีพรับจ้างทั่วไปร้อยละ 17 และอาชีพอื่นอีกร้อยละ 6 ส่วนอาชีพหลักของประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลประโคนชัย ได้แก่ อาชีพทำนา ร้อยละ 65 อาชีพค้าขายร้อยละ 11 อาชีพรับราชการร้อยละ 10 อาชีพรับจ้างทั่วไปร้อยละ 8 และ

อาชีพอื่นๆ ร้อยละ 3 การประกอบอาชีพของประชากรในตำบลประโคนชัย ส่วนใหญ่คือ การทำนา และในส่วนของเทศบาลตำบลประโคนชัย จะประกอบอาชีพทำนายน้อยกว่าเขตองค์การบริหารส่วนตำบลประโคนชัย

รายได้ของประชากรในเขตเทศบาลตำบลประโคนชัยเฉลี่ย 139,453 บาท ต่อครัวเรือน ต่อปี รายได้ของประชากรในเขตเทศบาลตำบลประโคนชัยในภาคการเกษตรเฉลี่ย 96,259 บาท ต่อครัวเรือน ต่อปี และรายได้ของประชากรในเขตเทศบาลตำบลประโคนชัย นอกภาคการเกษตร เฉลี่ย 51,852 บาท ต่อครัวเรือนต่อปีและรายได้เฉลี่ยของประชากรนอกเขตเทศบาลตำบลประโคนชัยเป็นภาพรวมของอำเภอประโคนชัยประมาณ 14,250 บาท ต่อคนต่อปี (สำนักงานสาธารณสุขอำเภอประโคนชัย. 2545)

4. สภาพสังคม

การศึกษาของตำบลประโคนชัยมีสถานศึกษาเป็นจำนวนมาก และเพียงพอต่อความต้องการของชุมชนเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่มีช่วงอายุอยู่ในเกณฑ์ที่ต้องเข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐานกับอัตราค่าเล่าเรียนที่โรงเรียนสามารถรับนักเรียนได้ สถานศึกษาที่มีอยู่ได้แก่ โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 6 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษาจำนวน 2 แห่ง นอกจากนี้ยังมีศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน โรงเรียนปริยัติธรรมบริหารกิจโกศล (ทบวงมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์. 2545) สถาบัน และองค์กรทางศาสนาตำบลประโคนชัย มีวัดขนาดใหญ่จำนวนมาก จำนวนวัดทั้งหมด 10 วัดถือว่าเพียงพอ เพราะแต่ละชุมชนมีระยะทางที่ไม่ไกลมากนัก สามารถใช้วัดร่วมกันได้โดยแยกตามคุ้มหรือชุมชน สิ่งที่อำเภอประโคนชัยแตกต่างจากชุมชนเมืองอื่น คือไม่มีการบอกกล่าว เชิญชวน โดยการแจกการ์ดให้ไปร่วมงานพิธีกรรมศพแต่เป็นประเพณีว่าทุกคนต้องไปร่วม โดยถ้วนทั่วตามที่โอกาสอำนวย มีหลักเกณฑ์ขั้นตอน ขนบธรรมเนียมในการประกอบพิธีกรรมศพที่เป็นเอกลักษณ์ ด้วยการเชิญชวนผู้มีเกียรติและผู้อาวุโสร่วมในพิธีกรรมอย่างเชิดชูและเหมาะสมกับงาน

5. ด้านสาธารณสุข

อำเภอประโคนชัยมีสถานบริการด้านสุขภาพเป็นจำนวนมาก และทุกหมู่บ้านก็มีกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ทำให้ด้านสาธารณสุขอยู่ในเกณฑ์ดีมาก และยังมีหน่วยงานที่ดูแลด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน คือ สถานีตำรวจจำนวน 1 แห่ง สถานีดับเพลิงจำนวน 1 แห่ง และมีกลุ่มอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อพปร.) จำนวน 17 กลุ่ม (ทบวงมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์. 2545)

6. การบริการขั้นพื้นฐาน

การบริหารขั้นพื้นฐานทุกประเภทในเขตอำเภอประโคนชัย มีเพียงพอกับความต้องการเมื่อเทียบกับจำนวนประชากร และขนาดของพื้นที่ตำบล ส่วนการคมนาคมก็มีความสะดวกเนื่องจากมีถนนสายสำคัญหลายสาย ได้แก่ ทางหลวงหมายเลข 24 สายประโคนชัย-เดชอุดม ทางหลวงหมายเลข 219 ประโคนชัย-บุรีรัมย์ ทางหลวงหมายเลข 2208 สายประโคนชัย-พลับพลาชัย และทางหลวงหมายเลข 2075 สายประโคนชัย - บ้านกรวด ถนนแต่ละสายมีสภาพการใช้งานในขั้นดี

7. การโทรคมนาคม

มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข 1 แห่ง สถานีโทรคมนาคมอื่น ๆ 1 แห่ง สถานบริการโทรศัพท์ 49 แห่ง

8. การไฟฟ้าและการประปา

ทุกหมู่บ้านมีไฟฟ้า และน้ำประปาใช้ มีแหล่งน้ำธรรมชาติจำนวน 15 แห่ง และมีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นเพื่ออุปโภค บริโภค ได้แก่ ฝายห้วยตะโก มีความจุ 38,000 ลูกบาศก์เมตร ฝายห้วยกลาง มีความจุ 30,000 ลูกบาศก์เมตร อ่างเก็บน้ำสนามบินเก่า มีความจุ 3,700,000 ลูกบาศก์เมตร นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำตื้น 22 แห่ง บ่อโยก 144 แห่ง แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ได้แก่ ห้วยละเวีย ห้วยพลวง ลำด้ามมืด หนองถนนขาด ห้วยลุมพิก หนองคง หนองกรแสง หนองตะเคียนใหญ่ หนองสำโรงทอง หนองตาเงื่อม และห้วยตระเจา (ทบวงมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์. 2545)

9. สวนสาธารณะ สนามกีฬา

สวนสาธารณะ สนามกีฬา ได้แก่ สวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ หนองระแซชัน สนามกีฬาภายในโรงเรียนต่าง ๆ

10. ส่วนสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ ทุ่งนก อ่างเก็บน้ำสนามบินเก่า (ทบวงมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์. 2545)

11. งานประเพณีประจำปี

งานประเพณีประจำปี ของอำเภอประโคนชัย งานเทศกาล “ข้าวมะลิหอม ปลาจ่อมกุ้งชมทุ่งนกระโคนชัย” ระหว่างวันที่ 30 ธันวาคม ถึง 1 มกราคมของทุกปี

สรุปได้ว่าอำเภอประโคนชัยเป็นชุมชนเก่าซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนาน เดิมชื่อว่ามีองตะลุง ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นประโคนชัย เมื่อ ปี พ.ศ.2482 อยู่ห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ 44 กิโลเมตร ตำบลประโคนชัย มีองค์กรปกครองท้องถิ่น 2 องค์กร คือ เทศบาลตำบลประโคนชัย และองค์การบริหารส่วนตำบลประโคนชัย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา มีเทศกาลที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี คือ เทศกาลข้าวมะลิหอม ปลาจ่อมกุ้ง ชมทุ่งนกระโคนชัย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ยุทธพงศ์ ประชาสิทธิศักดิ์และคณะ (2550) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้รังสีปรับปรุงคุณภาพ ด้านสุขอนามัยของกุ้งจ่อม ได้สำรวจคุณภาพด้านจุลินทรีย์และคุณสมบัติทางเคมีของกุ้งจ่อมจากจังหวัดบุรีรัมย์จำนวน 64 ตัวอย่าง และศึกษาผลของรังสีแกมมาปริมาณ 2 ถึง 8 กิโลเกรย์ ที่มีต่อคุณภาพด้านจุลินทรีย์และประสาทสัมผัสของกุ้งจ่อม พบว่ากุ้งจ่อมจำนวน 55 ตัวอย่าง (ร้อยละ 85.9) มีคุณภาพไม่ผ่านมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนของกุ้งจ่อม (มผช.147/2546) โดยพบการปนเปื้อนของ *Bacillus cereus* และ *Clostridium Perfringens* ประมาณร้อยละ 69 และ 6 ตามลำดับ การฉายรังสีปริมาณ 8 กิโลเกรย์ มีผลทำให้กุ้งจ่อมได้มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน และสามารถกำจัดเชื้อ *B. Cereus* และ *C. Perfringens* จนอยู่ในระดับที่ตรวจไม่พบ แต่พบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญในเรื่องสีและกลิ่นของกุ้งจ่อมที่ฉายรังสีปริมาณ 6 และ 8 กิโลเกรย์ โดยยังอยู่ในระดับที่ยอมรับได้ จากการศึกษาี้สรุปได้ว่าการฉายรังสีปริมาณ 8 กิโลเกรย์ เพียงพอที่จะใช้ปรับปรุงคุณภาพด้านจุลินทรีย์ของกุ้งจ่อม โดยสามารถเก็บไว้ที่อุณหภูมิห้อง ได้นาน 35 วัน

อรุณ บ่างตระกูลนนท์และคณะ (2547) ได้ทำการวิจัยเรื่อง เชื้อโรคอาหารเป็นพิษในอาหารหมักดองพื้นบ้านพร้อมบริโภคร (กุ้งจ่อม ปูดอง ปลาจ่อม ปลาจ่อม) จากการสำรวจหาเชื้อแบคทีเรียก่อโรคอาหารเป็นพิษจากอาหารหมักดองพื้นบ้านพร้อมบริโภครจากตลาดในเขตกรุงเทพมหานครและนนทบุรีจำนวน 300 ตัวอย่าง แบ่งเป็น กุ้งจ่อม 34 ตัวอย่าง ปลาจ่อม 66 ตัวอย่าง ปูดอง 100 ตัวอย่าง และ ปลาจ่อม 100 ตัวอย่าง เพื่อตรวจหาค่าความเป็นกรด-ด่าง (พีเอช) เฟอร์เซ็นต์ความเข้มข้นของเกลือ และเชื้อโรคอาหารเป็นพิษในกลุ่ม *Salmonella*, *Shigella*, *Escherichia Coli* O157:H7, *Vibrio Cholerae*, *V. Parahaemolyticus*, *Staphylococcus Aureus* และ *Bacillus Cereus* พบว่า กุ้งจ่อม ปลาจ่อม ปลาจ่อม และ ปูดอง มีค่าพีเอชเฉลี่ยที่ 4.02, 4.26, 4.79 และ 7.44 ตามลำดับ ขณะที่ค่าเฟอร์เซ็นต์ความเข้มข้นของเกลือเฉลี่ยอยู่ที่ 8.06, 8.75, 14.85 และ 15.23 ตามลำดับ ตัวอย่างทั้งหมดตรวจไม่พบเชื้อ *Shigella*, *V. Cholerae*, *S. Aureus* และ *E. Coli* O157 : H7 แต่อาหารหมักดองพื้นบ้านกลุ่มดังกล่าว ตรวจพบเชื้อแบคทีเรียที่ก่อให้เกิดโรครจำนวน 21 ตัวอย่าง (7.00 %) ได้แก่ *Salmonella* spp. 9 ตัวอย่าง (3.00 %) จาก กุ้งจ่อม 1 ตัวอย่าง (พบ *S. Paratyphi* B var. Java) ปลาจ่อม 1 ตัวอย่าง (พบ *S. Rissen*) ปลาจ่อม 3 ตัวอย่าง (พบ *S. Bredeney*, *S. Hadar* และ *S. Hvittingfoss*) และ ปูดอง 4 ตัวอย่าง (พบ *S. Hvittingfoss*, *S. Stanley*, *S. Braederup* และ *S. Enterica* Subsp. *Enterica* 41:b:-) โดยที่ค่าพีเอชที่ตรวจพบเชื้อในกลุ่ม *Salmonella* Spp. อยู่ระหว่าง 4.11-7.88 และค่าเฟอร์เซ็นต์ความเข้มข้นของเกลืออยู่ระหว่าง 1.37-16.89 เชื้อ *V. Parahaemolyticus* พบรองลงมา คือ 8 ตัวอย่าง (2.67 %) โดยพบมากในตัวอย่างปูดอง 6 ตัวอย่าง และ ปลาจ่อม 2 ตัวอย่าง ค่าพีเอชและเฟอร์เซ็นต์ความเข้มข้นของเกลือที่ตรวจพบเชื่อนี้ อยู่ระหว่าง 4.11-7.98 และ 3.27-17.41 % ตามลำดับ ส่วน *B. cereus* พบน้อยที่สุด คือ 4

ตัวอย่าง (1.33 %) จาก กุ้งจ่อม 3 ตัวอย่าง และ ปลาร้า 1 ตัวอย่าง โดยที่ค่าพีเอชและเปอร์เซ็นต์ความเข้มข้นของเกลือที่ตรวจพบเชื่ออยู่ระหว่าง 3.79-4.86 และ 6.69-17.17 % ตามลำดับ และจากการศึกษาความไวต่อยาที่ใช้ในการรักษาการเกิดโรคทางเดินอาหารจากเชื้อในกลุ่มซาลโมเนลลาและ V. Parahaemolyticus พบว่า เชื้อซาลโมเนลลาไวต่อยาด้านจุลชีพที่ใช้ในการศึกษาทุกชนิด ยกเว้น S. Hadar ที่คือต่อ Nalidixic Acid และ Tetracycline ส่วน S. Braenderup คือต่อ Nalidixic Acid, Tetracycline และ Co-trimoxazole สำหรับ V. Parahaemolyticus จะไวต่อยาด้านจุลชีพเกือบทุกชนิดที่ใช้ในการศึกษา ยกเว้น Ampicillin

งานวิจัยมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้ผลิตได้ปรับปรุง และแก้ไขกระบวนการผลิตให้ถูกสุขลักษณะ ผลการสำรวจคุณภาพของกุ้งจ่อม ในระยะแรก พบว่า ไม่มีผลิตภัณฑ์กุ้งจ่อมของผู้ผลิตรายใด ผ่านมาตรฐานตามที่ มพช. กำหนดเลย ต่อมาจึงพบตัวอย่างที่ผ่านมาตรฐาน มพช. และมีเพิ่มมากขึ้น โดยลำดับ การควบคุมคุณภาพของกุ้งจ่อมให้ได้มาตรฐานตาม มพช. กุ้งจ่อมเป็นเรื่องค่อนข้างยากมาก เนื่องจากวัตถุดิบเริ่มต้นที่ใช้ทำกุ้งจ่อม คือกุ้งฝอย ที่จับมาได้จากแหล่งน้ำในธรรมชาติ การควบคุมต่าง ๆ ไม่อาจทำได้ สิ่งที่ทำได้ คือการล้างทำความสะอาดกุ้งฝอยให้มากที่สุด เพื่อให้ได้กุ้งฝอยที่สะอาด ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่า หากนำวิธีการปฏิบัติที่ถูกสุขลักษณะมาใช้ในกระบวนการผลิตกุ้งจ่อมแล้ว ยังไม่สามารถได้ผลิตภัณฑ์ที่ผ่านมาตรฐานได้ ก็น่าจะต้องหาวิธีการ ที่สามารถกำจัดเชื้อจุลินทรีย์ได้ โดยไม่ทำให้อุณหภูมิของผลิตภัณฑ์ เปลี่ยนแปลงไปมาใช้ การฉายรังสีอาหาร เป็นวิธีการหนึ่ง ที่สามารถทำลายเชื้อจุลินทรีย์ และแมลงที่ปนเปื้อนอยู่ในอาหารได้ เป็นกระบวนการทางฟิสิกส์ เช่นเดียวกับ การใช้ความร้อน หรือความเย็นในการถนอมอาหาร ทำให้เกิดแนวคิดที่จะนำเทคโนโลยีการฉายรังสีอาหารมาใช้กับกุ้งจ่อมเพื่อแก้ปัญหา อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า จะนำเอาวิธีการฉายรังสีมาใช้ ้ทดแทนหลักเกณฑ์วิธีการที่ดี ในการผลิตอาหาร (Good Manufacturing Practices) เช่นกัน ดังนั้น ในการแก้ปัญหของกุ้งจ่อม จะมุ่งเน้นให้ผู้ผลิต ปรับปรุงวิธีการผลิตให้ถูกสุขลักษณะก่อน การใช้วิธีการฉายรังสี จะเป็นวิธีการท้ายสุดที่ใช้ เพื่อประกันความปลอดภัยของอาหาร วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยนี้ ต้องการหาปริมาณรังสีที่เหมาะสม เพื่อควบคุมหรือกำจัดจุลินทรีย์ในกุ้งจ่อม ให้ปลอดภัยต่อผู้บริโภค

ผลการศึกษา การฉายรังสีที่มีต่อคุณภาพคุณภาพด้านจุลินทรีย์ของกุ้งจ่อม ทำการฉายรังสีกุ้งจ่อมปริมาณ 0, 2, 4, 6 และ 8 กิโลเกรย์กุ้งจ่อมที่นำมาฉายรังสีต้องเป็นกุ้งจ่อมหมักได้ที่แล้ว (ประมาณ 5-7 วัน ขึ้นอยู่กับอุณหภูมิที่หมัก) วัดความเป็น กรด-ด่าง ได้ต่ำกว่า 5 การศึกษาพบว่า รังสีปริมาณ 6 กิโลเกรย์ เพียงพอที่จะทำให้กุ้งจ่อมมีคุณภาพผ่านมาตรฐาน มพช. ได้ แต่ถ้าต้องการกำจัดเชื้อ *Bacillus Cereus* และ *Clostridium Perfringens* ให้หมดไปต้องใช้ปริมาณรังสี 8 กิโลเกรย์ เพราะเป็นจุลินทรีย์กลุ่มที่สร้างสปอร์ (Spore Forming Bacteria) จึงมีความทนทานต่อรังสีได้ดี อย่างไรก็ตาม จำนวนของ

เชื้อ *B. cereus* และ *C. Perfringens* ที่พบในกุ้งจ่อม มีปริมาณค่อนข้างต่ำ คือ จำนวนสูงสุดที่พบเท่ากับ 210 และ 9.1 ต่อ 1 กรัมตัวอย่าง (ตรวจวิธี MPN) ตามลำดับ จำนวนจุลินทรีย์ดังกล่าว ไม่เพียงพอจะทำให้มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยขึ้นได้ ปริมาณของเชื้อชนิดนี้ ที่จะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้ต้องมีจำนวน 10 cfu (Colony Forming Unit) ต่อกรัมหรือมากกว่านี้⁽³⁾ ดังนั้น การพบเชื่อดังกล่าวในกุ้งจ่อม มีปริมาณต่ำ จึงไม่น่าเป็นห่วงมากนัก อย่างไรก็ตาม ถ้าสามารถควบคุม ไม่ให้มีเชื้อเหล่านี้ได้เลยในอาหารจะเป็นการดีที่สุด นอกจากนี้การศึกษายังพบอีกว่า รังสีปริมาณ 8 กิโลเกรย์ มีผลทำให้จำนวนจุลินทรีย์ทั้งหมด (Total Viable Bacterial Counts) ของกุ้งจ่อมลดลง 5-6 log cycles และที่ปริมาณรังสีดังกล่าวตรวจไม่พบเชื้อ Coliforms, *E. Coli*, *Salmonella*, *Staphylococcus Aureus*, *B. Cereus* และ *C. Perfringens* นอกจากนี้การตรวจพบเชื้อยีสต์และราปริมาณต่ำมาก ๆ หลงเหลืออยู่ในบางตัวอย่างที่นำมาศึกษา ผลของรังสีที่มีต่อความเป็นกรด-ด่าง ปริมาณเกลือ และ โปรตีนของกุ้งจ่อม การตรวจทางเคมีพบว่าการฉายรังสีปริมาณต่าง ๆ ไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อค่าความเป็นกรด-ด่าง ปริมาณเกลือ และปริมาณโปรตีนของกุ้งจ่อม ผลของรังสีที่มีต่อคุณภาพด้านประสาทสัมผัส การตรวจคุณภาพด้านประสาทสัมผัส โดยการชิมระหว่างกุ้งจ่อม ไม่ฉายรังสีกับกุ้งจ่อมฉายรังสีปริมาณต่าง ๆ โดยใช้ผู้ชิมที่มีความชำนาญและมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับกุ้งจ่อมเป็นอย่างดีคือ สมาชิกของชมรมกุ้งจ่อมฯ การทดลองพบว่าผู้ชิมไม่สามารถบอกความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในเรื่องของกลิ่น รสชาติ และเนื้อสัมผัสระหว่างกุ้งจ่อมไม่ฉายรังสีกับกุ้งจ่อมฉายรังสีปริมาณต่าง ๆ ได้ ยกเว้นในเรื่องของสีของกุ้งจ่อม ผู้ชิมสามารถบอกความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติได้ระหว่างกุ้งจ่อมไม่ฉายรังสีกับกุ้งจ่อมฉายรังสีปริมาณตั้งแต่ 6 กิโลเกรย์ ขึ้นไปได้ โดยผู้ชิมแจ้งว่ากุ้งจ่อมที่ผ่านการฉายรังสีมาแล้วจะมีสีคล้ำกว่ากุ้งจ่อมไม่ฉายรังสีเล็กน้อย แต่หากนำมาให้ดูโดยไม่มีตัวอย่างเปรียบเทียบก็ยากที่จะบอกได้ว่าตัวอย่างไหนผ่านการฉายรังสีมาแล้ว ผลของรังสีที่มีต่ออายุการเก็บรักษาของกุ้งจ่อม ได้ทดลองศึกษาเปรียบเทียบ อายุการเก็บรักษา ระหว่างกุ้งจ่อมฉายรังสี ปริมาณ 8 กิโลเกรย์ กับกุ้งจ่อมไม่ฉายรังสี การตรวจคุณภาพด้านจุลินทรีย์พบว่า จุลินทรีย์ที่ตรวจพบในกุ้งจ่อมไม่ฉายรังสี ทั้งกลุ่มที่ก่อโรคและไม่ก่อโรค กลับตรวจไม่พบในกุ้งจ่อมฉายรังสี ปริมาณ 8 กิโลเกรย์เลย นอกจากนี้ ไม่พบการเปลี่ยนแปลงคุณภาพ ด้านจุลินทรีย์ ในกุ้งจ่อมฉายรังสี ที่ระยะเวลาการเก็บต่าง ๆ ด้วย กล่าวคือไม่มีการเพิ่มจำนวนขึ้นของเชื้อจุลินทรีย์ชนิดต่าง ๆ ในกุ้งจ่อมฉายรังสี แม้จะเก็บรักษาไว้ที่อุณหภูมิห้องนานกว่า 4 สัปดาห์ สำหรับการตรวจคุณภาพ ด้านประสาทสัมผัส ผู้ชิมสามารถบอกความแตกต่าง ในเรื่องของสี ระหว่างกุ้งจ่อมฉายรังสีปริมาณ 8 กิโลเกรย์ กับกุ้งจ่อมไม่ฉายรังสีได้ อย่างไรก็ตาม คณะแนวความชอบของกุ้งจ่อมฉายรังสี ยังเป็นที่ยอมรับของผู้ชิม และพบว่า กุ้งจ่อมฉายรังสี ปริมาณ 8 กิโลเกรย์ สามารถเก็บได้นาน ไม่น้อยกว่า 4 สัปดาห์ ที่อุณหภูมิห้อง

สรุปได้ว่า ในการผลิตกุ้งจ่อม มีปัจจัยที่ทำให้กุ้งจ่อมมีคุณภาพไม่ได้มาตรฐานตาม มผช. กำหนดอยู่หลายประการ โดยเฉพาะวัตถุดิบ คือ กุ้งฝอย ที่นำมาใช้ทำกุ้งจ่อม เป็นปัจจัยสำคัญ และ อยู่เหนือการควบคุมของผู้ผลิต เพราะไม่สามารถควบคุมในเรื่องคุณภาพและความสะอาดได้ เนื่องจาก เป็นสิ่งที่จับมาจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ สิ่งที่ผู้ผลิตทำได้ คือการรักษาความสะอาดในแต่ละขั้นตอน การผลิตให้มากที่สุด โดยปฏิบัติตามหลักสุขลักษณะที่ดีของการผลิต ซึ่งเจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นผู้แนะนำให้ เมื่อดำเนินการแล้ว ผลกระทบกุ้งจ่อม น่าจะมีคุณภาพผ่านมาตรฐาน มผช. ได้ หาก การปรับปรุงกระบวนการผลิตแล้ว ยังคงพบปัญหาคุณภาพด้านจุลินทรีย์อีก วิธีการฉายรังสีอาหาร น่าจะเป็นทางออกที่ดี ในการนำมาใช้แก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ทั้งนี้ เพราะ กุ้งจ่อมเป็นอาหารที่นิยมบริโภค ดิบ โดยไม่ผ่านกระบวนการปรุงด้วยความร้อนเลย จึงเป็นการยาก ที่จะควบคุมเชื้อจุลินทรีย์ได้วิธีการ ฉายรังสี เป็นวิธีการเดียว ที่สามารถกำจัดจุลินทรีย์ในอาหารได้ โดยอุณหภูมิของอาหารไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น กุ้งจ่อมจะยังคงมีสภาพเป็นอาหารดิบเช่นเดิม แม้จะผ่านการฉายรังสีมาแล้วก็ตาม จึงเป็นที่ คาดหวังว่า วิธีการฉายรังสีกุ้งจ่อม จะเป็นทางออกที่ช่วยแก้ปัญหา ให้กับผลิตภัณฑ์ชุมชนชนิดนี้ ของจังหวัดบุรีรัมย์ได้